EUGENIU COŞERIU

UNIVERSALIILE LIMBAJULUI (ŞI CELELALTE)*

INTRODUCERE

1. Orice lingvistică admite în mod explicit sau implicit universalii, cel puţin universalii de un anumit tip. Astfel, se pune întrebarea c a r e sunt fonemele (sau sunetele) unei limbi oarecare, c a r e sunt categoriile ei gramaticale, c a r e sunt tipurile de enunţuri în această limbă, î n c e f e l s-a schimbat de-a lungul istoriei sale, în schimb, nu se întreabă d a c ă [aceasta] are foneme (sau „sunete") şi categorii gramaticale, d a c ă posedă nivelul gramatical al enunţului sau d a c ă este supusă schimbării lingvistice etc. Cu toate acestea, lingvistica structurală modernă sau cel puţin anumite curente structuraliste, adoptând, în acord cu tradiţia humboldtiană principiul – într-un anumit sens perfect valabil – conform căruia orice limbă trebuie descrisă din propriul ei punct de vedere, au ajuns, treptat şi în ciuda altor curente, universaliste din cadrul structuralismului însuşi[1], să evidenţieze, inclusiv să exagereze diferenţele dintre limbi, în dauna analogiilor de structură, atât funcţionale, cât şi materiale. În anumite forme ale structuralismului, s-a ajuns să se pretindă chiar definirea categoriilor lingvistice funcţionale exclusiv în raport cu o limbă determinată (cf. *infra*, I. 2.2.1.), făcându-se abstracţie de universalitatea lor. În acest sens, colocviul ce a avut loc la Dobbs Ferry, New York, în 1961, abordând, în mod explicit şi pe baza unei apreciabile cantităţi de materiale pertinente, problemele universaliilor şi ale analogiilor de structură ce caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia"), a marcat efectiv – după cum a arătat Ch. E. Osgood în cadrul acestui colocviu[2] – o cotitură decisivă în lingvistica modernă, mai ales în raport cu tradiţia bloomfieldiană. Din punctul de vedere al lingvisticii europene, însă, se poate vorbi de o cotitură decisivă în raport cu un aspect al tradiţiei saussuriene, şi anume de o viguroasă revalorizare a considerării pancronice a limbilor, a cărei posibilitate – exceptând principiile generale – fusese negată de către Ferdinand de Saussure[3]. De atunci mulţi lingvişti s-au dedicat, în mod direct sau indirect – mai întâi în cadrul structuralismului însuşi, apoi, şi mai ales, în gramatica generativă – cercetării universaliilor, acceptând atât în discuţiile

* Text preluat din Eugeniu Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredis, 1987, p. 148–205.

[1] Este suficient să ne gândim la anumite lucrări ale lui R. Jakobson.

[2] UL, p. 236.

[3] *Cours,* p. 133-139.

DACOROMANIA, serie nouă, VII – VIII, 2002 – 2003, Cluj-Napoca, p. 15-45

teoretice, cât şi în cercetarea analitică şi descriptivă, în special analogiile dintre sistemele lingvistice. Acest fapt se reflectă până şi în manualele de introducere în lingvistică: acolo unde anumite structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind radical eterogene, astăzi se prezintă adesea aceleaşi structuri ca nişte fapte, în fond, destul de asemănătoare, ba chiar identice. Asistăm astăzi, aşadar, la o adevărată proliferare a universaliilor mai mult sau mai puțin fundamentate sau mai mult sau mai puțin ipotetice.

2. Ni se pare, în consecință, că a sosit momentul să ne întrebăm care este sensul, care sunt posibilitățile şi limitele cercetării universaliilor şi dacă aceasta nu este cumva, sub diferite aspecte, o căutare a Sf. Graal: tocmai a unui graal ce nu va fi găsit niciodată, deoarece fie că nu există, fie că nu poate fi găsit acolo unde este căutat.

3. Problema universaliilor lingvistice este strâns legată de problema gramaticii universale, a învățării limbilor şi a tipologiei lingvistice, însă aici nu vom putea trata aceste probleme (referitor la gramatica universală, cf., totuşi, nota 61).

I.
UNIVERSALIILE LIMBAJULUI

1. […] τὸ καθ'όλου λέγεται πολλαχῶς (tò kath'ólon légεtai pollachõs). Într-adevăr ceea ce atrage atenția, în investigațiile şi afirmațiile de principiu cu privire la universaliile lingvistice, este faptul că universaliile constatate sau propuse nu sunt aceleaşi. În vreme ce, pentru anumiți autori, unicele universalii demne de acest nume şi demne de a fi căutate sunt acelea care, găsindu-se efectiv în toate limbile, ar fi „adevărate universalii", alții insistă mai ales asupra universaliilor statistice sau „de tendință", sau inclusiv asupra „universaliilor" care, prin definiție, nu pot fi comune tuturor limbilor.

2. În această privință trebuie să distingem, în primul rând, de acord cu sensul logic, cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare şi două secundare.

2.1.1. Cele trei tipuri primare sunt următoarele:

1) *Universalitatea conceptuală* sau universalitatea ca *posibilitate*. În această privință, t o a t e categoriile lingvistice – chiar şi categoriile constatate într-o singură limbă, inclusiv categoriile ipotetice, care nu se află însă în contradicție cu conceptul de limbaj – sunt universale, în sensul că ele constituie posibilități universale ale limbajului: ele ar putea să se prezinte în limbi pe care nu le cunoaştem în prezent sau să fie adoptate pentru anumite sisteme lingvistice ce ar putea fi imaginate.

2) *Universalitatea esențială* sau universalitatea ca *necesitate rațională*. În acest sens, este universală orice proprietate ce aparține conceptelor „limbă" şi „limbaj" sau care poate fi dedusă din aceste concepte ca atare[4].

[4] Cu privire la distincția între universalitatea conceptuală şi generalitatea istorică, cf. lucrările noastre *Logicismo,* p. 12, 21 (în TLLG, p. 246, 258) şi *Determinación,* p. 32-33 (în TLLG, p. 288-289). Referitor la distincția dintre universalitatea esențială şi generalitatea empirică, cf.

3) *Universalitatea ca generalitate istorică* (sau e m p i r i c ă) este universalitatea proprietăţilor ce se constată efectiv în toate limbile sau, cel puţin în toate limbile cunoscute (şi care, în acest ultim caz – care este cazul normal –, se atribuie prin inducţie şi limbilor care, în momentul generalizării, nu se cunosc încă). Generalitatea poate fi absolută sau relativă: este relativă (probabilitate preferată), dacă proprietăţile respective se constată, nu în toate, ci numai în majoritatea limbilor cunoscute; cu toate acestea, din punct de vedere teoretic nu există diferenţă între aceste două tipuri (cf. 2.2.3.1.). În schimb, universalitatea esenţială este întotdeauna absolută, la nivelul la care este necesară (cf. 3.2.2.). Universaliile corespunzătoare acestor trei tipuri de universalitate le vom denumi, respectiv, *universalii posibile* (2.2.1.), *universalii esenţiale* (2.2.2.1.), *universalii empirice* (2.2.3.1.)[5].

2.1.2. Cele *două tipuri secundare* sunt derivaţii prin combinare ale celor trei tipuri primare. Una dintre aceste derivaţii îmbină *posibilitatea* şi *generalitatea*, limitând numărul elementelor constitutive posibile ale limbilor. Faptul general („universal") ar fi în consecinţă în acest caz clasa fixă de posibilităţi, dar fiecare limbă ar prezenta o selecţie în cadrul acestei clase, selecţie care, evident, poate fi parţial identică. Într-o variantă a acestei derivaţii, nedefinită ca atare, dar care se prezintă destul de frecvent, anumite elemente ale clasei fixe de posibilităţi s-ar întâlni în toate limbile şi ar fi, în consecinţă, implicit generale. Cealaltă derivaţie uneşte *posibilitatea* şi *necesitatea*, admiţând o conexiune necesară între anumite posibilităţi. Universaliile corespunzătoare acestor două derivaţii le vom numi *universalii selective* şi, respectiv, *universalii implicative* (sau, în acord cu terminologia curentă, *implicaţii*).

2.2. Să ne întoarcem la fiecare dintre tipurile de universalii pe care le-am stabilit, pentru a examina anumite probleme care se pun în legătură cu ele.

2.2.1. Toate faptele constatate în limbi – sau inclusiv imaginate pentru limbile posibile (proprietăţi, funcţii, categorii funcţionale, procedee materiale) –

Sincronía, p. 132 (ed. a 2-a, p. 234-235). Pentru tipurile de universalii, cf. *Bedeutung,* p. 119 şi *Über Leistung,* p. 29-30. Cf., de asemenea, distincţia lui Saporta, *Phoneme,* p. 48 şi urm., între universaliile „universally available (belonging to some metatheory of linguistics)", universaliile „universally present" şi universaliile „universally necessary (present by definition)"; universaliile „universally available" corespund la noi universaliilor posibile; universaliile „universally necessary", la noi, universaliilor esenţiale; iar universaliile „universally presents" – dacă se exceptează universaliile necesare – corespund la noi universaliilor empirice.

[5] Cf. acele „definitional universals" ale lui Ferguson, *Assumptions*, p. 42; acele universalii „universally necessary" ale lui Saporta, *Phoneme*, p. 49, acele „analytic universales" ale lui Moravcsik, *Theory,* p. 224 („properties that all languages have by definition, by virtue of the fact that term „language" applies to them"); acele universalii „implicit in the nature of language, defining characteristics or necessary consequences of defining characteristics" ale lui Householder, *Language,* p. 24; precum şi acel „defining set" de proprietăţi ale limbajului uman stabilit de către Hockett, *Universals*, p. 7-10, 12. De asemenea, unele dintre universaliile înregistrate de Hockett, în afara acelui „defining set" (*ibidem*, p. 14-21), sunt universalii esenţiale în sensul nostru (3.1., 3.5., 3.6., 4.6., 4.8., 4.9., 4.10.).

trebuie considerate, fără excepţie, înainte de toate ca universalii posibile (*conceptuale*), altfel spus ca posibilităţi universale ale limbajului (independente de limbile particulare), pentru a deveni definibile şi pentru a se putea pune eventual problema universalităţii lor *raţionale* sau *empirice*. De altfel, este ceea ce se face în mod constant, chiar şi în cazul în care nu se observă acest lucru. Astfel, categoriile verbale sunt universale în acest sens şi numai de aceea sunt definibile. Contrar a ceea ce s-a afirmat adesea[6], nu se defineşte „substantivul-în-engleză". Într-un sens, „substantivul-în-engleză" nu poate fi definit, dat fiind că, în calitate de secţiune a unui obiect istoric (limba engleză), este la rândul său un obiect, iar obiectele nu se pot defini, ci doar constata şi descrie (şi, evident, li se poate face istoria). Atunci când se doreşte a defini „substantivul-în-engleză", nu se face altceva decât că i se descrie expresia şi comportamentul acesteia. De fapt, în raport cu o limbă determinată, ne putem întreba doar dacă o anumită categorie există în acea limbă şi, dacă există, care este manifestarea ei materială (comportamentul ei paradigmatic şi sintagmatic)[7]. În realitate, nu există diferenţă logică, de exemplu, între definiţia conceptului de *infix* şi cea a conceptului de substantiv: ambele concepte se pot defini numai universal şi independent de limbile particulare. Diferenţa dintre cele două cazuri este „substanţială", adică o diferenţă datorată naturii distincte a celor două concepte: *infixul* este un procedeu universal al expresiei, în vreme ce *substantivul* este o categorie a conţinutului, o modalitate universală a semnificaţiei. Dacă nu ar fi aşa, de ce „substantivul-în-engleză" s-ar numi tocmai „substantiv"? Pe de altă parte, cu privire la „substantivul-în-engleză", nu s-ar putea pune nici problema universalităţii: nu s-ar putea pune întrebarea dacă alte limbi (sau toate limbile) au „substantivul-în-engleză", deoarece, evident, nu pot să-l aibă. Se spune uneori că această posibilitate este dată prin faptul că există, cu toate acestea, o anumită asemănare între „substantivul-în-engleză", „substantivul-în-germană", „substantivul-în-latină" etc. Dar, în realitate, prin aceasta se face aluzie la *categoria universală*, adică la proprietăţile comune ce constituie această „similitudine" din punct de vedere funcţional. În alt sens, s-ar putea defini foarte bine o categorie absolut identică cu „substantivul-în-engleză". În acest caz, evident, nu ar fi vorba pur şi simplu de „substantivul-în engleză", ci de o posibilitate universală a limbajului, chiar şi atunci când aceasta nu s-ar putea constata în alte limbi. O definiţie ca atare este întotdeauna universală: defineşte o posibilitate nelimitată. Dar o definiţie universală nu implică generalitatea obiectivă a ceea ce se defineşte. Astfel, dacă se defineşte universal adjectivul, aceasta nu înseamnă nicidecum că se atribuie tuturor limbilor, deoarece o definiţie nu este o judecată de existenţă: se defineşte adjectivul pentru orice limbă în care acesta poate să se prezinte.

2.2.2.l. Cu privire la *universaliile esenţiale*, trebuie să insistăm mai ales asupra faptului că acestea se deduc din înseşi conceptele de „limbaj"şi „limbă" – în

---

[6] Cf., de exemplu, Bloch şi Trager, *Outline,* p. 68-69, şi, chiar în discuţia cu privire la universalii, Saporta, *Phoneme*, p. 49.

[7] Cf. discuţia noastră cu privire la aceste probleme în *Determinación*, p. 33, şi *Logicismo,* p. 12, 21.

sensul că sunt elemente constitutive sau consecințe raționalmente necesare ale elementelor constitutive ale acestor concepte – şi nu [se deduc] din definițiile corespunzătoare[8]. O definiție (dacă este vorba despre o definiție „reală") este produsul contemplării conceptului pur, şi nu invers. În plus, definițiile sunt propoziții: afirmă ceva cu privire la ceva, implică analiza şi sinteza (διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν) şi pot fi, ca atare, false, în vreme ce noțiunile intuitive pure, neanalizate, nu pot să se prezinte astfel. Unica posibilitate metodologică în această privință este, în consecință, *să ne* situăm, ca să zicem aşa, „înaintea" conceptelor de limbaj şi limbă şi să ne întrebăm dacă o proprietate sau alta este un atribut necesar pentru ca ansamblului de „fapte" corespunzătoare să i se poată da numele de *limbaj* şi *limbă*[9] (cf., totuşi, **2.2.3.3**, în ceea ce priveşte euristica).

2.2.2.2. Majoritatea universaliilor esențiale imediat evidente şi, ca atare, general admise sunt universalii generice, adică proprietăți foarte generale, fără nici o specificitate în ceea ce priveşte „faptele" cărora le corespund. Astfel, de exemplu: limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbilor; orice limbă trebuie să aibă expresie şi conținut; orice limbă implică o organizare gramaticală; orice limbă se schimbă de-a lungul istoriei sale etc.[10], dar, fără îndoială, se pot admite ca universalii esențiale numeroase fapte mult mai specifice. Astfel, de exemplu, pare necesar ca, în orice limbă, cuvântul să existe ca unitate lexicală, deşi nu este nicidecum necesar să existe pretutindeni ca nivel de structurare gramaticală[11]. Nu este necesar să fie deosebită „calitatea" de „proces" şi, în consecință, adjectivul nu

---

[8] În formulările referitoare la aceste universalii apare aproape constant o relație cu definițiile (cf. nota 5). Dar Ferguson, *Assumptions*, p. 42, observă, pe bună dreptate, că această relație nu este necesară: „Such universals may be regarded as definitional; i. e., they are implicit in the linguist's concept of language whether included in his formal definitions or not". În ceea ce ne priveşte, am spune, pur şi simplu „implicit in the concept of language".

[9] Hockett, *Universals*, p. 12, a văzut foarte bine că este necesar să ne imaginăm absența unei proprietăți pentru a stabili dacă ea este necesară sau nu: „To show the importance of the features of the defining set, we can think of human language as we know it and consider the consequences of suppressing, in turn, each feature".

[10] Cf. *Sincronía,* p. 132 (în ed. a 2-a, p. 234-235), unde se vor găsi alte universalii de acest nivel. În acea epocă consideram ca universal, chiar în acest sens, şi caracterul fonic (vocal) al limbajului, în consecință, şi existența unui sistem fonic pentru orice limbă. Dar, în realitate, caracterul fonic nu este necesar în mod rațional: se pot imagina perfect de bine limbi cu expresie nonfonică. Admițând că ar fi necesar într-un alt sens, caracterul vocal al limbajului (cf. **2.2.3.2**), trebuie să ne întrebăm, de asemenea, dacă este necesară schimbarea fonetică. Hockett, *Universals*, p. 20-21, o consideră, de fapt, ca universală. Cu toate acestea, justificarea pe care i-o dă nu priveşte s c h i m b a r e a, ci doar v a r i a ț i a fonetică, care, prin sine, nu implică schimbarea fonetică propriu-zisă. Personal, considerăm că schimbarea fonetică nu se poate justifica decât în cadrul schimbării lingvistice în general, în vreme ce schimbarea semantică se poate justifica independent de schimbarea fonetică.

[11] Adică să existe în toate limbile funcții gramaticale exprimate la nivelul cuvântului (şi independent de funcțiile proprii altor niveluri, superioare, de structurare gramaticală a limbii), aşa cum se constată, de exemplu, în spaniolă sau în italiană. În schimb, cele două niveluri, al elementelor minimale şi al enunțului, sunt necesare în mod rațional, dat fiind că necesitatea lor emană din însăşi noțiunea de structurare gramaticală.

este o universalie esenţială. Este însă necesar ca în orice limbă să se poată spune ceva cu privire la ceva, prin urmare, ca orice limbă să aibă procedee pentru a distinge „rema" şi „tema" („comentariul" şi „topicul")[12]. Nu este raţionalmente necesar ca pronumele personale să existe pretutindeni ca o categorie autonomă, dar este necesar ca orice limbă să poată distinge într-un anumit fel persoanele dialogului şi nonpersoana. Şi se poate susţine, de asemenea, pe bună dreptate, necesitatea de a se face distincţie între *nume* şi *verb*: evident, ca distincţie între *funcţia substantivală* şi *funcţia verbală*, şi nu ca o distincţie între două clase de cuvinte deja date ca atare în lexic[13].

2.2.2.3. Universaliile esenţiale – mai ales dacă se consideră ca aparţinând definiţiilor sau ca fiind deduse din acestea – pot părea fără îndoială mai puţin interesante decât cele *empirice*, cel puţin în ceea ce priveşte cunoaşterea ştiinţifică a limbilor[14]. Însă, în primul rând – după cum s-a văzut deja – [acestea] nu se deduc din definiţii. Pe de altă parte, nu toate universaliile esenţiale sunt imediat evidente şi faptul că este posibil să fie deduse nu implică nicidecum trivialitatea lor ştiinţifică. În al treilea rând, consecinţele lor în ceea ce priveşte structurarea limbilor (în particular consecinţele „dinamice": cf. 3.3.) sunt adesea şi mai puţin evidente. În sfârşit, există o ierarhie a universaliilor esenţiale, în sine interesantă, adică pentru cunoaşterea ştiinţifică generală a limbajului[15].

2.2.3.1. U n i v e r s a l i i l e e m p i r i c e, în măsura în care se constată efectiv şi nu sunt deduse raţional, nu sunt valabile în mod absolut decât pentru limbile în care au fost constatate, iar pentru celelalte limbi sunt valabile doar ca posibilităţi şi cât timp nu se întâlnesc excepţii (în afară de cazul că s-ar putea justifica printr-o necesitate raţională; dar, în acest caz, se convertesc în universalii esenţiale). A admite generalitatea lor pentru toate limbile înseamnă întotdeauna a emite o ipoteză, adică a generaliza prin inducţie ceea ce s-a constatat efectiv[16].

[12] Noţiunea de predicat poate fi identificată foarte bine cu noţiunea de „rema", în vreme ce noţiunea de subiect, în sensul în care se aplică, de exemplu, limbilor indo-europene, nu coincide cu noţiunea, mult mai generală, de „tema".

[13] Exemplul atât de frecvent citat al limbii nootka nu este o excepţie în acest sens, dat fiind că şi nootka cunoaşte distincţia între funcţia substantivală şi funcţia verbală. Categoriile verbale sunt, în principiu, funcţii semantice şi nu clase de „cuvinte" (forme ale lexicului). În ceea ce priveşte relaţia dintre categoriile verbale şi clasele lexicale se poate constata doar o universalie statistică sau „de tendinţă": categoriile verbale „tind" să fie exprimate prin clase diferite de forme ale lexicului.

[14] De aici s-a ajuns ca Moravcsik, *Theory,* p. 224 să le declare „trivial". Cf., de asemenea, Osgood, *Language,* p. 238.

[15] Astfel, Householder reduce acel „defining set" al lui Hockett la trei trăsături primare. Noi înşine considerăm ca fiind trăsături esenţiale ale limbajului s e m a n t i c i t a t e a, a l t e r i t a t e a (faptul că orice act lingvistic al unui subiect lingvistic este orientat către alt subiect), c r e a t i v i t a t e a şi i s t o r i c i t a t e a (faptul că limbajul se prezintă sub forma limbilor). Însă, la rigoare, istoricitatea s-ar putea deduce din alteritate şi din creativitate, după cum exterioritatea limbajului (faptul că limbajul se exprimă printr-o substanţă) se deduce din semanticitate şi din alteritate.

[16] Greenberg, *Universals*, p. IX, aminteşte, în legătură cu universaliile, afirmaţia bine cunoscută a lui Bloomfield: „the only valid generalizations about languages are inductive generalizations"; este însă uşor de constatat că această afirmaţie este tautologică: generalizările, în sensul lor propriu, sunt întotdeauna „inductive".

În schimb, ipoteza generalităţii nu are sens în ceea ce priveşte universaliile esenţiale, deoarece o necesitate raţională nu este o generalizare: este „generală” chiar de la început[17]. Cu alte cuvinte, generalitatea universaliilor empirice este logic „extrinsecă” (este o generalitate verificată sau presupusă), în timp ce generalitatea universaliilor esenţiale este „intrinsecă”. Sensul logic al universaliilor empirice nu se schimbă prin faptul eventualei lor prezenţe în toate limbile cunoscute. Dacă, de exemplu, se constată – şi se verifică de fapt – că silabele deschise nu lipsesc în nici una dintre limbile cunoscute, aceasta nu încetează a fi o constatare empirică; fără să fie o universalitate necesară[18]. Toate limbile cunoscute au consoane şi vocale, însă o limbă fără vocale sau, cel puţin, fără vocale funcţionale nu este imposibilă[19]. Să presupunem, de exemplu, că într-o limbă toate consoanele ar fi urmate automat de un element vocalic determinat sau că orice consoană dintr-o anumită clasă ar fi urmată automat de o vocală determinată: o asemenea limbă nu ar avea vocale funcţionale[20].

2.2.3.2. Toate acestea se referă, totuşi, doar la condiţia logică a universaliilor empirice şi nu diminuează deloc importanţa lor. Faptul că generalitatea lor este extrinsecă din punct de vedere raţional nu exclude posibilitatea ca ele să fie absolut generale, *de facto*, în limbajul uman, aşa cum îl cunoaştem, nici ca ele să poată fi motivate de alte necesităţi, diferite de necesitatea raţională. Anumite universalii empirice prezente efectiv în toate limbile s-ar putea datora, fără îndoială, hazardului: este aceasta o posibilitate ce nu poate fi exclusă aprioric, chiar dacă, în realitate, ea este infimă, dat fiind numărul mare al limbilor omenirii. Dar celelalte ar trebui atunci să fie motivate. Mai exact – dacă se exclude o motivaţie istorică (printr-o eventuală origine comună a limbilor) – ar trebui să fie determinate fie prin raţiuni de ordin practic (limbile, fiind „tehnici” istorice, sunt guvernate şi de inteligenţa practică), fie prin constituţia fizică şi psihică a omului şi prin condiţiile de viaţă pe pământ[21]. De altfel, şi anumite *universalii statistice* ar putea fi motivate în acest sens. Tocmai această posibilitate de motivare este cea care determină

[17] Dar, evident, avem dreptul să ne întrebăm dacă un fapt empiric general nu ar putea fi necesar şi să încercăm să-i găsim o justificare din punct de vedere raţional.

[18] Alte universalii de acest tip ar fi următoarele: toate (sau aproape toate) limbile cunoscute au consoane nazale; dacă într-o limbă există o singură consoană nazală, aceasta este *n*; dacă există două, acestea sunt *n* şi *m* (Ferguson, *Assumptions*, p. 44-45); poate şi faptul că toate limbile au categorii pronominale ce prezintă cel puţin trei persoane şi două numere (Greenberg, *Universals*, p. 90); cf., neapărat, nota 24.

[19] Cf. Hockett, *Universals*, p. 22: „It would seem easy enough to devise a phonemic system that would have no stops at all, or no vowels at all, or the like”.

[20] Jakobson, *Implications*, p. 211, consideră o limbă în care orice silabă ar fi constituită dintr-un singur fonem ca „absolutely impossible, because the only form of syllable universally admitted is the sequence «consonant + vowel»”. Este vorba, totuşi, de o universalie empirică: o asemenea limbă poate nu există, dar nu este absolut imposibilă (în mod raţional).

[21] Aşa, de exemplu, în cazul caracterului vocal al limbajului. Din câte ştim, cea mai bună justificare a acestui caracter continuă să fie cea a lui Herder, *Abhandlung*, I, 3 (justificare bazată pe analiza foarte sugestivă a proprietăţilor şi posibilităţilor auzului, în comparaţie cu celelalte simţuri ale omului).

interesul universaliilor empirice, nu numai pentru lingvistică, ci pentru toate ştiinţele umane[22].

2.2.3.3. Universaliile esenţiale ale limbilor, fiind prin definiţie „generale", sunt cuprinse în universaliile prezente în toate limbile, care, la rândul lor, sunt cuprinse în universaliile posibile[23]. În consecinţă, dacă s-ar dispune de un catalog suficient de amplu al posibilităţilor limbajului, procedeul empiric în investigarea privitoare la universalii ar putea fi acela de a ne întreba care dintre aceste posibilităţi sunt universal „generale" (prezente în toate limbile) şi care dintre ele sunt universalii esenţiale. Din punct de vedere teoretic, acest procedeu nu este necesar pentru universaliile esenţiale, care se identifică doar ca atare, prin deducţie. Cu toate acestea, constatarea empirică a acestor universalii în multe limbi (mai ales dacă este vorba de universalii „specifice", cf. **3.2**) poate fi importantă din punct de vedere euristic, şi anume:

a) pentru a evita pericolul de a considera raţionalmente necesar ceea ce este propriu doar anumitor limbi sau inclusiv doar unei singure limbi (ceea ce constituie o eroare a vechii gramatici universale, parţial, şi a celei noi);

b) pentru că anumite fapte constatate ca generale pot avea o justificare raţională care, la prima vedere, nu poate fi percepută[24].

2.2.4. U n i v e r s a l i i l e s e l e c t i v e au avut parte de o soartă bine meritată în domeniul trăsăturilor fonetice distinctive datorită fonologiei lui Jakobson. De altfel, chiar şi fără ipoteza universalităţii, fonologia a operat întotdeauna cu un număr destul de limitat de trăsături distinctive, ceea ce, cel puţin din punct de vedere empiric, pare perfect rezonabil în acest domeniu al lingvisticii. Acelaşi lucru trebuie spus în legătură cu procedeele materiale ale limbajului în domeniile gramaticii şi lexicului (formarea cuvintelor): numărul acestor procedee nu este nelimitat şi, în multe cazuri, numărul posibilităţilor corespunzătoare este chiar perfect determinat (de exemplu: prefix, infix, sufix). Dimpotrivă, ipoteza analoagă[25] cu privire la organizarea plerematică a limbilor – ipoteză emisă de multe

---

[22] Cf. dinstincţia lui Moravcsik, *Theory*, între universaliile (sintetice) *accidentale* şi cele „asynthetic non-trivial" („properties that all natural languages have though not by definition", şi care ar putea fi motivate biologic), precum şi distincţia făcută de Householder, *Language*, între acele „universals due to the fact (if it is a fact) that all human language goes back in line of cultural transmission to a single origin" şi acele „universals which are conditioned by the structure of the human anatomy, in particular of the brain, and are handed on in the germ plasm: a) physiological, b) neurological". Este greu de înţeles în ce mod ar putea fi descoperite de o teorie lingvistică acele universalii „synthetic non-trivial", aşa cum pretinde Moravcsik, *Theory*. Dacă sunt „sintetice"; aceasta înseamnă că sunt constatate în experienţă şi nu deduse din teorie. O teorie ar putea să emită ipoteze doar cu privire la aceste universalii (dat fiind că o sinteză *a priori* nu este de conceput în acest caz).

[23] Cf. Saporta, *Phoneme*, p. 50-51.

[24] Cf. nota 17 şi *Über Leistung*, p. 30. Lucrul acesta este valabil şi în ceea ce priveşte implicaţiile teoretice (cf. **2.2.5**). Dacă, de exemplu, se constată faptul că anumite pronume prezintă întotdeauna distincţii de persoană şi număr, se cuvine să ne întrebăm dacă aceasta nu se datoreşte naturii înseşi a acestor pronume.

[25] Adică ipoteza unui număr destul de l i m i t a t şi în acelaşi timp d e l i m i t a t (dat deja şi constant) de trăsături distinctive.

ori, sub diferite forme, de-a lungul istoriei şi reînnoită în zilele noastre[26] – are toate probabilităţile de a fi falsă, dacă se ia în considerare caracterul liber al limbajului (în sensul că obiectul său este infinit). Dar şi aici – deşi această sarcină nu este practic realizabilă – este posibil, în principiu, să se stabilească trăsăturile distinctive care funcţionează în limbile omenirii într-un moment dat al istoriei, existând posibilitatea de a stabili cel puţin o listă a trăsăturilor semantice mai frecvente, ceea ce nu este lipsit de interes. În plus, şi în acest domeniu există secţiuni în care numărul posibilităţilor este determinat din punct de vedere logic.

2.2.5.l. Implicaţiile pot fi *teoretice* (deduse prin intermediul analizei conceptuale a posibilităţilor considerate) sau *empirice* (constatate). Astfel, de exemplu, implicaţia „Termenul neutru al unei opoziţii semantice binare are două semnificate de limbă"[27] este o implicaţie teoretică[28], în vreme ce implicaţia „Dacă o limbă are flexiune, are şi derivare"[29], este o implicaţie empirică. Din punctul de vedere al formei lor, implicaţiile pot fi *unilaterale* (*x* implică *y* [dar *y* nu implică *x*]) sau *bilaterale* ori *reciproce* (*x* implică *y* şi *y* implică *x*); *pozitive* (dacă *x*, atunci *y*) sau *negative* (dacă *x*, atunci nu *y*).

2.2.5.2. Implicaţiile teoretice impun, în acelaşi timp, motivarea conexiunilor pe care le reprezintă, în timp ce implicaţiile empirice nu presupun nici o motivare. În sensul unei motivări posibile, implicaţiile empirice unilaterale ar fi exact contrariul implicaţiilor teoretice formal analoage. De fapt, *dacă x, atunci y,* ca implicaţie empirică, ar însemna, în acest sens, „dacă există *x* este pentru că există *y*" (adică „*y* este acela care îl determină pe *x*"), pe când, ca implicaţie teoretică, aceeaşi formulă semnifică „*x* este acela care-l determină pe *y*"[30].

3. Până aici am considerat tipurile de universalii lingvistice din punctul de vedere al sensului lor logic în raport cu noţiunile de universalitate şi generalitate obiectivă. Dar, pentru ca extensiunea şi sensul lor să fie în fiecare caz suficient de

[26] Cf., de exemplu, Katz şi Postal, *Theory*, p. 162-163.

[27] Cf. Greenberg, *Universals,* p. 24-25.

[28] Cf., în plus, deducţia acestei implicaţii la Sanchez Ruiperez, *Estructura,* p. 17-19.

[29] Greenberg, *Universals*, p. 90.

[30] Implicaţiile trebuie să fie deosebite strict şi cu grijă de universaliile esenţiale. Greenberg, UL, p. 58, observă că „non-implicational universals about language are in fact tacitly implicational since they are implied by the definitional characteristics of language". Fără îndoială însă, este vorba de două tipuri foarte diferite de implicaţie: universaliile esenţiale sunt implicate prin înseşi noţiunile de limbaj şi limbă, pe când „implicaţiile", atât teoretice, cât şi empirice, sunt conexiuni între posibilităţi particulare. Universaliile esenţiale sunt prin definiţie generale, adică prezente întotdeauna, pe când implicaţiile teoretice *pot* fi generale (în funcţie de posibilităţile considerate), dar ele nu sunt astfel prin definiţie, iar implicaţiile empirice sunt prin definiţie nongenerale (sunt valabile pentru clase de limbi, nu pentru clasa „limbă"). Nu se înţelege în ce fel universaliile „implied by definitional characteristics of languages" ar putea fi „empirically, not logically implied", nici ce înseamnă „All languages are observed to have the characteristics in question" (*Universals*, p. 83), dacă sunt implicate prin definiţie, sunt implicate logic, şi nu e nevoie să observăm toate limbile pentru a le constata. Pe de altă parte, faptele constatate în toate limbile nu coincid prin aceasta cu faptele implicate prin definiţia conceptului de limbă. Presupunând, de exemplu, că vocala *i* ar fi prezentă în toate limbile, un asemenea fapt ar fi general din punct de vedere empiric, însă nu ar avea nici o relaţie necesară cu definiţia limbii.

precise, tipurile posibile de universalii trebuie caracterizate şi din alte puncte de vedere, şi anume:

a) în conformitate cu nivelurile limbajului la care se referă;

b) în conformitate cu gradul de generalitate al aspectelor de limbaj cărora se aplică;

c) în conformitate cu perspectiva în care se situează în raport cu limbile;

d) în conformitate cu planul semiotic la care se referă;

e) în conformitate cu formularea lor.

3.1. În limbaj trebuie să distingem trei niveluri: n i v e l u l u n i v e r s a l al activităţii vorbirii, n i v e l u l i s t o r i c al limbilor şi n i v e l u l p a r t i c u l a r al discursului (sau „textului”)[31]. Universaliile lingvistice pot aparţine fiecăruia dintre aceste niveluri. În cercetările dedicate universaliilor se vorbeşte de multe ori despre universaliile *limbajului* prin aceasta înţelegându-se „ceea ce poate fi reperat în toate limbile”. În realitate, însă, universaliile limbilor nu coincid cu universaliile limbajului. Toate universaliile limbilor sunt în acelaşi timp universalii ale limbajului, dat fiind că limbile constituie un nivel al limbajului; însă nu toate universaliile limbajului sunt în mod necesar universalii ale limbilor: pot fi şi universalii ale activităţii de vorbire[32] sau universalii ale textului[33]. Pe noi ne preocupă, de bună seamă, universaliile *limbilor*. Pe de altă parte, limitându-ne la acest nivel, trebuie să avem în vedere universaliile celorlalte două niveluri ale limbajului, dat fiind că acestea pot avea consecinţe importante în structurarea funcţională şi materială a limbilor. În prezent, cercetarea în această direcţie este abia la început[34].

3.2.1. Din punctul de vedere al gradului de generalitate a aspectelor limbajului cărora li se aplică, universaliile pot fi *generice* şi *specifice*. Universaliile generice se referă la principiile şi normele limbajului şi ale limbilor considerate în modul lor de a fi general sau şi în aspectele particulare, dar întotdeauna fără specificarea „faptelor” în care se manifestă aceste principii şi aceste norme; universaliile specifice se referă la fapte specificate ca atare. Astfel, faptul că, „toate limbile disting categorii verbale” este o universalie generică; iar faptul că „toate limbile posedă categoria numărului” reprezintă o universalie specifică[35].

---

[31] Cu privire la această distincţie, care justifică o lingvistică a activităţii de vorbire şi o lingvistică a textului, alături de lingvistica bine cunoscută a limbilor, cf. Coseriu, *Determinación* (în TLLG, p. 285-286).

[32] Dintre universaliile ce ţin de „defining set” al lui Hockett (cf. nota 5), doar trei (**2.7**, **2.8** şi **2.13**) sunt universalii ale limbilor: toate celelalte privesc „mesajul”, adică activitatea de vorbire. În schimb, majoritatea universaliilor pe care Hockett le semnalează în afara acelui „defining set” privesc nivelul limbilor.

[33] Astfel, dacă se numeşte „sens” tipul de conţinut care ni se prezintă la nivelul textelor, se poate observa că sensul constituie o universalie absolută a acestui nivel: orice text are sens (chiar şi textele care nu semnifică şi nici nu desemnează nimic).

[34] Cf., cu toate acestea, importantele consecinţe pe care le deduce Kuryłowicz, *Universaux,* în raportul său cu privire la „situaţionalitatea” actului lingvistic.

[35] Cf. distincţia lui Katz şi Postal, *Theory,* p. 160, şi la Chomsky, *Aspects,* p. 27-30, între „formal universals” şi „substantive universals”, în planul sistemelor lingvistice („gramatici”). La aceşti autori apare totuşi o identificare inadmisibilă între universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii (cf. nota 44).

3.2.2. Această distincţie este, evident, o distincţie relativă, dat fiind că „generic" şi „specific" sunt, în fiecare caz, termeni corelativi. Cu toate acestea, ea trebuie făcută, deoarece necesitatea, raţională sau empirică, pe care o implică sau o postulează universaliile nu priveşte decât acel grad de generalitate căruia i se aplică, mai jos de acest nivel admit variaţia. Prin urmare, gradul de necesitate specifică se află în relaţie inversă cu gradul de generalitate al universaliilor. Universaliile referitoare la activitatea vorbirii, considerată independent de limbi, sunt toate universalii generice de un grad foarte înalt. Acelaşi lucru se întâmplă cu aproape toate universaliile acceptate tradiţional de către toţi lingviştii, chiar şi de adversarii universalismului. Aceasta înseamnă că necesitatea pe care o implică aceste universalii în ceea ce priveşte faptele particulare ale limbilor este foarte redusă.

3.3.1. Limbile se creează şi se recreează în mod continuu – prin activitatea lingvistică. Prin urmare, ele pot fi considerate în ele însele, dintr-o perspectivă statică, sau din punctul de vedere al activităţii care le produce, şi dintr-o perspectivă dinamică, altfel spus, ca finalitate a acestei activităţi. Putem distinge astfel universalii *statice* şi universalii *dinamice*[36]. Universaliile statice sunt proprietăţi universale ale limbilor considerate în ele însele; universaliile dinamice sunt principii şi norme ale activităţii care produce limbile[37].

3.3.2. Ca principii şi norme ale unei activităţi, universaliile dinamice pot avea manifestări multiple şi, în acelaşi timp, diferite, ceea ce, desigur, nu le afectează unitatea[38]. Pe de altă parte, nu este necesar ca finalitatea ce o implică să se realizeze integral în fiecare moment. Din punctul de vedere al realizării în limbi, considerate ca produse istorice, aceste universalii se prezintă în majoritatea cazurilor ca „tendinţe". Astfel, printre universaliile motivate din raţiuni de ordin practic, am putea numi „tendinţa" spre simetrie a sistemelor fonologice şi, în principiu, a oricărui alt sistem parţial din cadrul unei limbi; sau, dintr-un punct de vedere mai general, „tendinţa" către regularitate a sistemelor lingvistice[39]. De aici un alt motiv al interesului nonvulgar al universaliilor „statistice" – adică nonabsolute din punct de vedere static –, care pot fi tocmai manifestări ale universaliilor dinamice. În rest,

[36] Universaliile „diacronice" nu sunt decât o formă particulară a universaliilor dinamice.

[37] Cf. distincţia lui Osgood, *Language*, p. 238, între *fenotipuri* şi *genotipuri*, o distincţie foarte nimerită, mai ales dacă nu este interpretată din punctul de vedere al unei presupuse opoziţii între „generalizarea empirică" şi „generalizarea teoretică" şi dacă se renunţă la cadrul behaviorist în care o plasează Osgood. Această distincţie şi, în particular, ideile foarte pertinente pe care le expune Osgood cu privire la „genotipuri" nu au fost valorificate până acum în toate posibilităţile lor, ce trec cu mult dincolo de psiholingvistică.

[38] Cf., de exemplu, multitudinea de manifestări ale principiului antropocentrismului invocat de Kuryłowicz, *Universaux.*

[39] Cf., în această privinţă, acea „universalie dinamică" formulată de Paul, *Prinzipien,* p. 227: „Jede Sprache ist unaufhorlich damit beschäftigt, alle Ungleichmassigkeiten zu beseitigen für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen". Evident, nu este vorba în această formulare de „fiecare limbă" ca produs, ci de activitatea care creează limbile. *Prinzipien der Sprachgeschichte* nu reprezintă, aşa cum se crede adesea, un manual de lingvistică diacronică, ci, în realitate, un remarcabil tratat asupra universaliilor dinamice.

în perspectiva dinamică, toate universaliile statice – în măsura în care se exclude hazardul şi nu este vorba de condiţii permanente ale activităţii lingvistice – pot fi interpretate ca manifestări ale principiilor ce dirijează activitatea care creează limbile, putând fi distinse universalii dinamice cu manifestare constantă şi universalii dinamice cu manifestare multiplă şi variată.

3.4. Din punctul de vedere al planului semiotic la care se referă, universaliile pot fi: *semantice* (privind conţinutul, atât lexical, cât şi gramatical), *materiale* (privind procedeele de expresie) şi *conective* (privind relaţia între cele două planuri). În principiu, în limbi există o eterogenitate a procedeelor materiale în raport cu funcţiile semantice şi o eterogenitate a funcţiilor semantice în raport cu procedeele materiale: funcţii analoage pot fi exprimate prin procedee distincte şi acelaşi tip de procedee poate exprima funcţii distincte. De aici interesul investigării universaliilor conective, adică a eventualelor conexiuni constante între anumite funcţii şi anumite tipuri de procedee materiale[40].

3.5. În funcţie de formularea lor, universaliile pot fi *pozitive* sau *negative*. Cele pozitive admit şi o formulare negativă din punct de vedere formal; iar cele negative, o formulare formal pozitivă. Astfel, „Toate limbile au *x*" – „Nici unei limbi nu îi lipseşte *x*", „Nici o limbă nu are *y*" – „Toate limbile sunt lipsite de *y*". Aceste variaţiuni sunt un fapt exterior, determinat de presupoziţiile întrebărilor cărora le răspund implicit formulările (respective). Din punct de vedere obiectiv, universaliile negative absolute, de tipul „Nici o limbă nu are *y*", sunt de puţin interes, dat fiind că posibilităţile negative sunt, în acest caz, infinite. În schimb, formulările negative sunt interesante din punct de vedere obiectiv în cazurile de negativitate relativă, adică atunci când este vorba de proprietăţi ale limbajului având ele însele un sens negativ; astfel, în cazurile de limitare numerică a posibilităţilor („Nici o limbă nu are mai mult de *n* entităţi de tip *x*"), de implicare a absenţelor (absenţa concomitentă a două posibilităţi) sau de excludere a anumitor posibilităţi dintr-o serie logic determinată, deşi aceste cazuri admit, toate, formulări pozitive corelative[41].

II.
A. UNIVERSALII ALE LIMBAJULUI ŞI UNIVERSALII ALE LINGVISTICII

1. Universaliile limbajului trebuie distinse riguros de u n i v e r s a l i i l e l i n g v i s t i c i i. Universaliile limbajului sunt proprietăţi ale limbajului însuşi, ce pot fi stabilite şi identificate de către lingvistică, pe când universaliile lingvisticii

---

[40] Şi în acest domeniu cercetările sunt puţine şi faptele bine stabilite puţin numeroase; cf., neapărat, observaţia lui Greenberg, *Universals,* p. 74, cu privire la plural, precum şi [p. 170] implicaţiile pe care le stabileşte acelaşi învăţat în legătură cu ordinea cuvintelor.

[41] Astfel, de exemplu, „Nici o limbă nu are ca ordine preferată una dintre următoarele ordini: Verb – Obiect – Subiect, O – S – V, O – V – S" formulare ce implică (şi este implicată de) formularea pozitivă corelativă: „Cele trei ordini preferate, dintre cele şase posibile, sunt: S – V – O, S – O – V, V – S – O" (Greenberg, *Universals*, p. 61).

sunt proprietăţi ale lingvisticii care se justifică doar la acest nivel, prin exigenţe de ordin intern ale lingvisticii ca ştiinţă.

2. Într-un anumit sens, toate noţiunile ştiinţifice care se referă la limbaj aparţin lingvisticii şi, prin urmare, orice teorie lingvistică, explicită sau implicită, este universală, dat fiind că se situează în planul conceptelor, care sunt prin definiţie „universale” (cf. l, **2.2.1**)[42]. În acest context, orice formă de lingvistică, precum şi orice disciplină lingvistică particulară – gramatica sau semantica lexicală, gramatica istorică sau dialectologia etc. – îşi are „universaliile” sale, adică concepte şi noţiuni proprii, categorii, scheme de interpretare, definite sau adoptate tacit, în principiu, pentru orice limbă posibilă, atât la nivelul teoriei, cât şi la nivelul analizei şi descrierii. Din acest punct de vedere, acea *cognatio litterarum* a gramaticii istorice din epoca Renaşterii era o universalie în aceeaşi măsură ca legea fonetică a neogramaticilor sau noţiunea de *opoziţie* a lingvisticii structurale.

3.1. Trebuie însă să distingem *noţiunile reale* de *noţiunile formale*, adică noţiunile care se referă la obiectul unei ştiinţe de noţiunile care se referă la postulatele, metoda şi procedeele ştiinţei respective. Este evident că orice teorie a unui obiect real este o interpretare şi nu o copie a realităţii şi că noţiunile ştiinţifice – cele reale nu mai puţin decât cele formale – îşi au sensul lor precis numai în cadrul unei teorii; dar asta nu înseamnă că noţiunile reale ar fi în întregime arbitrare şi nu ar avea nici o legătură cu obiectul acestei teorii, în timp ce noţiunile formale sunt efectiv arbitrare din punctul de vedere al obiectului. Ei bine, lingvistica, la fel ca orice ştiinţă, cuprinde, alături de noţiuni reale, noţiuni formale justificate prin propriile sale exigenţe intrinseci, de exemplu prin exigenţele de economie, de eleganţă, de simplitate, de coerenţă a sistemului de descriere şi analiză, de coerenţă cu anumite postulate sau inclusiv de exigenţă de universalitate a descrierii. Iar în cazuri particulare, deciziile sale sunt adesea decizii formale. Astfel, noţiunea de *fonem* este, evident, o noţiune stabilită în cadrul unei anumite teorii însă este o noţiune „reală”: are sau pretinde a avea un *corelatum* în realitatea limbajului, astfel încât definiţiile acestei noţiuni, precum şi discuţiile cu privire la fonem se referă în mod necesar la această realitate[43]. Acelaşi lucru se întâmplă cu noţiuni ca *verb, substantiv, enunţ* etc. Dimpotrivă, dacă, conform exigenţelor metodei de descriere, se admite „junctura” ca fonem (segment fonematic), noţiunea se transformă, în această aplicaţie, într-o noţiune formală[44]. Tot astfel, dacă, în cazul unei limbi care

---

[42] Din acest punct de vedere, un titlu ca *Universals in Linguistics Theory* este pleonastic, deoarece conţine de două ori noţiunea de universalitate. Bach şi Harms admit, de altfel, acest lucru în mod explicit în prefaţa lor (p. VI): „Every paper in the volume is concerned in one way or another with questions of general linguistic theory, that is by necessity with «universals»”.

[43] Caracterul noţiunii nu se schimbă prin faptul că se poate spune că fonemul (adică *corelatum*-ul său în realitatea limbajului) nu există. De fapt, lucrul acesta este posibil numai în cazul noţiunilor reale. În schimb, obiectele noţiunilor formale există întotdeauna: sunt înseşi convenţiile pe care ele le exprimă.

[44] În consecinţă, nu putem fi de acord cu Katz şi Postal, *Theory,* p. 160, care definesc universaliile doar în raport cu lingvistica: „Thus a formal universal is a specification of the form of a

ar avea numai două vocale şi care ar prezenta o structură silabică constantă de tipul CV, s-ar decide, din raţiuni de economie a sistemului de descriere, să se considere vocalele ca trăsături distinctive ale consoanelor[45], această decizie ar fi o decizie formală privind descrierea şi nu limba descrisă.

3.2. Numim *universalii ale lingvisticii* acele universalii ce corespund noţiunilor şi deciziilor formale ale lingvisticii[46]. Dacă, de exemplu, se observă că toate limbile cunoscute care conţin /ɛ/ conţin şi /e/ şi se generalizează această observaţie sub forma unei implicaţii între /ɛ/ şi /e/, aceasta reprezintă o universalie implicativă a *limbajului*. Dacă, în schimb, într-o teorie determinată un /ɛ/se admite numai dacă se opune unui /e/, aceasta constituie de asemenea o implicaţie, însă o implicaţie a *lingvisticii*. Cele două implicaţii pot fi formulate în mod identic: „Nici o limbă nu are /ɛ/ dacă nu are /e/", însă sensul acesteia este radical diferit. Cea dintâi afirmă prezenţa concomitentă a celor două foneme î n l i m b a j ; cea de-a doua afirmă prezenţa lor concomitentă î n i n t e r p r e t a r e . Cea dintâi, dacă se aplică tuturor limbilor, este o ipoteză: o limbă care posedă /ɛ/ dar nu şi /e/ va fi, din acest punct de vedere, o excepţie. Cea de-a doua este valabilă de la început pentru toate limbile şi este întotdeauna adevărată, deoarece este tautologică în raport cu decizia formală pe care se bazează. O limbă care posedă /ɛ/ dar nu şi /e/ nu va fi o excepţie din acest punct de vedere; se va spune pur şi simplu că posedă un singur fonem /e/ şi că nu are [ɛ], dat fiind că acest [ɛ] al său material nu se opune unui [e]. Aceasta se datoreşte faptului că prima implicaţie constată o „stare de lucruri", în timp ce a doua, la rigoare, exprimă doar o exigenţă a modelului descriptiv; o exigenţă din care, de altfel, nu se poate deduce nimic în sens empiric. Acelaşi lucru se întâmplă cu o implicaţie de felul: „Orice limbă care posedă consoane posedă şi vocale şi viceversa" (admiţând că ar avea şi un sens „real"); ca universalie implicativă a limbajului, o asemenea implicaţie înseamnă că vocalele şi consoanele

---

statement in a linguistic description, while a substantive universal is a concept or a set of concepts out of which particular statements in a linguistic description are constructed. The list of all substantive universals that the theory of linguistic descriptions makes available to particular descriptions is the stock of theoretical concepts that may be drawn upon in the construction of the rules and lexical formulations of a given linguistic descriptions". Într-o teorie şi într-o descriere lingvistică se prezintă atât universalii lingvistice, cât şi universalii ale lingvisticii. De aceea, afirmaţia lui Chomsky, *Aspects,* p. 128: „The study of linguistic universals is the study of properties of any generative grammar for a natural language", este acceptabilă dacă prin „grammar" se înţelege „sistemul gramatical al unei limbi" şi se consideră că acest sistem ca atare este generativ, dar nu este acceptabilă dacă prin „grammar" se înţelege gramatica în calitate de descriere, iar prin „generative grammar", un tip particular de gramatică.

[45] Cf. cazul interpretat în acest sens de către Hockett, *Universals*, p. 19.

[46] O analogie ar putea servi pentru a preciza mai bine această distincţie. Dacă, de exemplu, toate câmpiile (mai bine zis câmpiile definite ca atare în geografie) ar fi verzi, faptul acesta ar fi o universalie „reală" a aspectelor pământului; o universalie pe care ştiinţa geografică ar putea-o stabili (verifica). Dacă, în schimb, independent de culoarea câmpiilor „reale", se decide că toate câmpiile vor fi reprezentate prin culoarea verde pe hărţile geografice, asta ar constitui o universalie a geografiei (în cartografie).

se implică reciproc în limbi, în timp ce, ca universalie implicativă a lingvisticii, poate însemna că vocalele şi consoanele se implică reciproc în interpretare. Astfel, în cazul ipoteticei noastre limbi fără vocale funcţionale (cf. I, **2.2.3.1**), se va putea spune, din punctul de vedere al unei anumite teorii, că o asemenea limbă, neavând vocale, nu va avea nici consoane.

4. Universaliile lingvisticii sunt perfect legitime la nivelul lingvisticii – cel puţin în sensul strict în care se adoptă şi în măsura în care se justifică la acest nivel – şi nu constituie vreun obstacol în căutarea universaliilor limbajului dacă nu se confundă cu acestea. Dar tocmai acest lucru se întâmplă destul de frecvent. Cu alte cuvinte, se spune: „limbile conţin *x* deoarece teoria (sau descrierea) are (sau necesită) *x*”. Este vorba de nişte *transitus ab intellectu ad rem* datorate, în particular, identificării nivelului analizei conceptuale cu nivelul istoric al limbilor şi a nivelului descrierii cu nivelul obiectului ce se descrie.

4.1. Să considerăm, de exemplu, teza – de multe ori repetată după Aristotel – că orice verb ar conţine verbul „a fi”, astfel încât ó άνθρωπος βαδίξει şi ó άνθρωπος βαδίξων εστί ar fi „acelaşi lucru”[47]. Această teză a fost foarte criticată în lingvistica modernă. Dar, în realitate, ea poate avea un sens foarte precis şi, în acelaşi timp, perfect raţional dacă se interpretează la nivelul analizei conceptuale, să zicem ca analiză a noţiunii de „verb”. De fapt, dacă se concepe verbul ca fiind acea categorie verbală („parte de vorbire”) care are fundamentalmente funcţia de a transforma „cuvintele” în „enunţuri”, acel *dicibile in dictum*[48], se poate foarte bine susţine că verbul „a fi”, cu funcţia sa de copulă, reprezintă verbalitatea pură şi că, în acest sens, orice alt verb conţine un semnificat lexical (ce poate fi reprezentat prin *Lex*) şi verbul „a fi”. Evident, în acest sens participiul *badízon,* care apare în explicaţia lui *badízei,* nu mai este acel *badízon* din limba greacă (unde *badízei* şi *badízon estí* nu înseamnă acelaşi lucru), ci numele unui semnificat lexical nedeterminat din punct de vedere categorial, iar *estí* nu este grec. *estí* (care are şi alte funcţii), ci doar *numele verbalităţii pure*. Este ca şi cum s-ar spune că orice verb este *Lex* + „verbalitate”, în sensul pe care l-am precizat mai sus[49]. Dar analiza conceptuală ca atare nu spune că verbele, în diferite limbi, „provin” dintr-o combinaţie a anumitor elemente lexematice cu verbul „a fi” din limbile respective (care ar putea să nu existe), nu afirmă caracterul primitiv al verbului „a fi” în sens

---

[47] Aristotel, *Met.* Δ, 1017a, 26-30. Trebuie să se observe, desigur, că la Aristotel nu este vorba de o interpretare lingvistică, ci doar de faptul că aceste două expresii reprezintă acelaşi tip de predicaţie (predicaţie de activitate).

[48] Cf. ceea ce spune Aristotel despre rhema, *De int.,* 16b. 6-7: kai estinaeiton kath'heterou legomenon semeion; şi W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit,* p. 608-609.

[49] Cf. interpretarea esenţialmente exactă a lui Meiner, *Versuch,* p. 80-81, în definiţiile pe care le dă verbului şi adjectivului: „*Verba,* die etwas unselbstandiges bezeichnen und zugleich die Copulam propositionis, mit insich schilissen. Daher sie zu weiter nichts, als nur alleine zu Preddikaten gebraucht werden können… *Adjectiua,* die zwar, wie die *Verba,* etwas unselbstandiges bezeichnen, aber nicht so, wie die *Verba,* eine *copulam propositionis* mit insich schliessen”; cf. şi Humboldt, *op. cit.*

glotogonic sau istoric şi nici măcar nu atribuie verbul tuturor limbilor (dacă, de fapt, verbul este o categorie „universală”, un asemenea fapt trebuie stabilit prin alte mijloace sau prin alte argumente). Şi, mai ales, analiza bine înțeleasă nu atribuie existență autonomă entităților pe care le distinge: ea „ex-plică” pur şi simplu ceea ce este „im-plicat” în noțiune, dar nu presupune o sinteză a acestor entități. Dacă apoi, pornindu-se de la această analiză, se afirmă că verbul „a fi” este verbul primitiv şi că verbele apar efectiv în limbi prin combinarea unui lexem cu verbul „a fi”, faptul acesta constituie o universalie a lingvisticii istorice, mai exact o universalie ca ipoteză, care, pentru a se transforma într-o universalie a limbajului, trebuie să fie constatată şi care, după cum se ştie, nu se constată[50]. Dacă în descrierea unei limbi se decide ca verbele să fie prezentate ca *Lex* + „a fi”, este vorba de o universalie a descrierii, care va trebui justificată prin exigențele ce privesc acest nivel. Iar dacă se consideră că în însăşi limba ce se descrie elementele *Lex* şi „a fi” există ca entități autonome la un anumit nivel al intuiției lingvistice şi că subiecții vorbitori combină în „producerea enunțurilor” aceste entități pentru a forma cu ele verbe, i se atribuie limbajului o universalie a descrierii.

4.2. Este ceea ce apare, *mutatis mutandis*, într-o interpretare recentă a substantivelor[51], conform căreia acestea ar putea fi considerate, în gramatica generativă, ca provenind din enunțurile corelative ale „structurii de adâncime”. Astfel, engl. *the man* s-ar putea interpreta ca o substituire ulterioară, prin transformare, a unei structuri de adâncime de tipul *the one who is a man*[52], care ar constitui o „universalie a limbajului”. Ei bine, trebuie să se observe înainte de toate că, motivată la început printr-o intuiție cu privire la substantivele de tipul *profesor*, *lingvistic, structuralist* (*nomina adiecta* sau *appelationes*) – care au de fapt o relație de afinitate cu enunțurile relative şi al căror comportament sintactic este de multe ori diferit de cel al substantivelor de tipul *carte, arbore, om* (*rerum nomina* sau *nomina absoluta*)[53] – această interpretare ajunge să anuleze tocmai distincția ce constituie punctul său de plecare. Dar, chiar admițând că această distincție ar fi recuperabilă la un alt nivel de analiză, faptul important este acela că, oricum, este vorba despre o universalie a lingvisticii, care poate fi justificată într-un anumit tip de gramatică, şi nu despre o universalie a limbajului. În realitate, ceea ce spune interpretarea la care ne-am referit este pur şi simplu că un substantiv poate fi

---

[50] De fapt, verbul „a fi” este „primitiv” în sens rațional, adică în sensul că este verbul cel mai simplu, şi nu în sens istoric. Din punct de vedere istoric este sigur tocmai contrariul: în general, limbajul merge de la complex la simplu, mai degrabă decât de la simplu la complex. Astfel, de exemplu, articolul (actualizator simplu) a apărut în multe limbi prin reducerea funcției mult mai complexe a deicticelor situative („demonstrative”).

[51] Cea a lui Bach, *Nouns*.

[52] Formula *The one who is a man* nu este, evident, decât „traducerea” în engleză a unei structuri mult mai abstracte, în care numele substantiv *man* nu este prezent în această formă în predicatul enunțului ca relativă.

[53] Distincția dintre *rerum nomina* sau *nomina absoluta* (pe de o parte) şi *appelationes* (pe de altă parte) se găseşte la Vives, *De censura,* p. 146. Termenul de *nomina adiecta* l-am propus noi înşine (E. Coşeriu).

considerat ca „substantivitate + *Lex*, iar în cazul engl. *man*, această formulă exprimă o analiză operată de lingvistică şi nu o sinteză „actuală” în limbaj. De fapt, în limbile cunoscute, substantivele – cel puţin substantivele primare (între care engl. *man*) – sunt date deja: ele nu sunt „sintetizate” de către vorbitori în momentul producerii enunţurilor prin combinarea dintre substantivitate şi Lex. Dacă există limbi în care semnificatul lexical şi cel categorial sunt autonome şi unde, în consecinţă, toate substantivele sunt „sintetizate” în actele de vorbire, aceste limbi sunt, chiar din acest motiv, diferite de limbile în care substantivele primare se prezintă chiar de la început ca fiind „categorizate” şi nu avem dreptul să anulăm această diferenţă şi să atribuim sinteza tuturor limbilor, sub pretextul că în ambele cazuri este vorba de semnificat lexical şi semnificat categorial şi făcând abstracţie de faptul că felul în care există aceste semnificate nu este acelaşi în cele două clase de limbi[54].

4.3. O formă mai avansată a interpretării pe care am discutat-o mai sus este aceea prin care se afirmă că, în general, cuvintele lexematice corespunzătoare categoriilor verbale – substantive, adjective, verbe – ar putea „deriva” dintr-o bază comună nedeterminată, care s-ar determina apoi, după caz, ca substantiv, adjectiv sau verb[55]. Astfel, engl. *tall* şi *tallness* ar putea fi interpretate ca provenind de la aceeaşi bază. În acelaşi timp, ni se spune, aceasta ar constitui o bază mai universală decât cea a „claselor lexicale”, întrucât ar suprima dezacordurile între limbi în acest domeniu: aceeaşi bază s-ar putea transforma, de exemplu, în adjectiv într-o limbă şi în verb în altă limbă. Ei bine, chiar şi în cazul unei aceleiaşi limbi, această interpretare prezintă dificultăţi. Este sigur că, în scopuri didactice, se poate spune, de exemplu, că semnificatul lexical este cel care este comun termenilor din fiecare dintre seriile spaniole *blanco – blancura – blanquear, nero – negrura – negrear*, iar semnificatul categorial este cel care este diferit pentru fiecare din termenii fiecăreia dintre aceste serii, dar identic în perechile *blanco – negro, blancura – negrura, blanquear – negrear.* Deşi aceasta nu implică în fiecare caz o derivare directă Lex + semnificat categorial, dat fiind că în spaniolă *blancura, blanquear şi negrura, negrear* se dezvoltă de la *blanco* şi, respectiv, *negro*, implicând aceşti termeni ca fiind d e j a   d e t e r m i n a ţ i   c a   a d j e c t i v e . Tot astfel, în engleză nu avem Lex „tall” + adjectivitate, Lex „tall” + substantivitate, ci *tall*, adjectiv → *tallnes*, substantiv; iar ordinea de dezvoltare poate fi diferită în serii analoage[56].

---

[54] Nu încape îndoială că interpretarea „sintetică” a substantivelor face ca engleza să se asemene cu nootka (ceea ce, conform lui Bach, ULT, p. 114-115, ar reprezenta un progres în direcţia universalităţii); dar este sigur că aceasta nu are nimic de a face cu universaliile limbajului. În cercetarea universaliilor limbajului nu este vorba de a   f a c e   limbile să fie asemănătoare, ci de a verifica în ce măsură ele s u n t   efectiv (asemănătoare): este vorba de a   c ă u t a   universaliile şi nu de a   l e   a d o p t a , suprimând sau reducând în descriere diferenţele dintre sistemele lingvistice. Exigenţa de universalitate a unei gramatici, în sens descriptiv, poate justifica universaliile lingvisticii, dar nu şi universaliile limbajului.

[55] Este încă o dată E. Bach cel care o afirmă, în ULT, pp. 120-121.

[56] Astfel, de exemplu, it. *vero – verita,* dar sp. *verdad – verdadero.* Faptul acesta nu este fără consecinţe în „producerea enunţurilor”: cf., de fapt, it. *un vero amico* – sp. *un verdadero amigo,* dar it. *è vero* – sp. *es verdad.*

Dar aceasta nu este decât o dificultate marginală, care poate fi uşor soluţionată în cadrul aceleiaşi teorii, adoptându-se transformări specifice pentru fiecare limbă: astfel, de exemplu, pornindu-se de la baza nedeterminată, s-ar ajunge mai întâi la *tall* şi, de la acesta, s-ar trece apoi la *tallness*. Să ne întrebăm, mai curând, dacă baza însăşi care se adoptă în această interpretare poate fi o universalie a limbajului. Înainte de toate, această interpretare semnifică faptul că cuvintele lexematice (primare) pot fi considerate, respectiv ca *Lex* + substantivitate, *Lex* + adjectivitate, *Lex* + verbalitate. Lucrul acesta este perfect acceptabil ca analiză; dar, dacă se consideră această analiză drept corespunzând unei sinteze „actuale" în limbaj, apar aceleaşi dificultăţi care s-au văzut în cazul lui *man ← the one who is a man*, în ceea ce priveşte disponibilitatea acestor semnificate şi posibilitatea „de a le sintetiza" în limbi diferite. În al doilea rând, Lex se aplică în aceste formule, în fiecare caz, unui semnificat lexical dintr-o limbă determinată. Organizarea semnificatului lexical însă nu este aceeaşi în toate limbile. Prin urmare, dacă analiza se aplică mai multor limbi (sau tuturor limbilor) simultan, baza comună nu poate să fie *Lex*, ci doar o realitate extralingvistică desemnată prin lexeme funcţional diferite în aceste limbi: un designatum, care s-ar putea eventual reprezenta cu ajutorul unui limbaj logic universal[57]. În consecinţă, ceea ce spune interpretarea pe care o discutăm este doar că aceeaşi realitate poate fi desemnată prin categorii verbale diferite, atât în cadrul aceleiaşi limbi, cât şi în limbi diferite. Ei bine, universaliile lingvistice implicate în această constatare sunt: 1) toate limbile au categorii verbale; 2) aceste categorii verbale pot fi diferite în limbi diferite; 3) întrebuinţarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea desemnată. În schimb, identitatea realităţii desemnate este, prin definiţie, un fapt nonlingvistic: ea nu este decât punctul de referinţă, pur negativ, în raport cu care se consideră limbile. Dacă se decide să se înceapă descrierea limbilor la nivelul realităţii desemnate sau al acestei realităţi considerate ca fiind concepută de o gândire nonlingvistică – şi nu să se ajungă la funcţii şi la structurile lingvistice doar prin intermediul transformărilor unei structuri „profunde" extralingvistice –, aceasta este o decizie formală într-un anumit tip de gramatică; o decizie care se poate sau nu accepta, dar care nu poate justifica nici un fel de universalie a limbajului. O asemenea decizie înseamnă pur şi simplu că, în acest tip de gramatică, limbajul şi limbile – cu identităţile şi diferenţele lor – nu se vor prezenta ca atare decât la un nivel ulterior al descrierii. Trebuie să se observe, în plus, că semnificatele categoriale nu sunt nici ele indiferente: ele corespund unor diferenţe „in der Weise der Erfassung"[58], în

---

[57] De altfel, această dificultate se prezintă şi în cazul lui *man – the one who is a man*. Să fie vorba, oare, de *homo, Mensch* sau de *vir, Mann?* Anumite lexeme p o t să fie identice în limbi diferite, din punctul de vedere al desemnării (p o t să delimiteze aceleaşi realităţi extralingvistice): dar acest lucru nu se cunoaşte dinainte şi, oricum, o asemenea posibilitate nu poate fi presupusă pentru t o a t e lexemele din t o a t e limbile; dimpotrivă, ea este o posibilitate destul de limitată.

[58] Husserl, *Erfahrung,* p. 249. Bach, *Nouns*, p. 122, consideră că interpretarea pe care o dă el „claselor lexicale" constituie în acelaşi timp o respingere a ipotezei lui „Humboldt – Sapir – Whorf". Dar acest lucru nu este nicidecum aceptabil. Ipoteza lui Whorf (care, evident, nu i se poate atribui fără

modul de a concepe şi reprezenta lingvistic realitatea obiectivă şi nu pot fi prezentate ca transformări „asemantice” ale unei structuri de bază identice. Şi, oricum, căutarea universaliilor lingvistice nu începe decât acolo unde încep limbajul şi limbile. Doar la acest nivel ne putem întreba rezonabil, de exemplu, în ce măsură limbile au aceleaşi categorii verbale şi în ce măsură aceleaşi fapte ale realităţii extralingvistice se desemnează prin intermediul aceloraşi categorii în limbi diferite.

4.4. De altfel, înseşi noţiunile de „structură profundă” şi „transformare” – cel puţin în sensul în care se folosesc ele cel mai adesea în lingvistica actuală – aparţin vastului domeniu al universaliilor lingvisticii, nu domeniului universaliilor limbajului.

4.4.1. De fapt, dacă prin „structură profundă” se înţelege structura semantică a relaţiilor sintactice, care nu coincide cu relaţiile din lanţul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind o linie, este o „ordine”, nu o „structură”), această structură este evident o universalie a limbajului. Însă nu există structură sintactico-semantică comună unui enunţ activ şi echivalentului său pasiv. În acest caz este vorba despre o echivalenţă extralingvistică, dată în *desemnare*, iar „profunzimea” limbilor nu merge dincolo de structura semnificaţiei. Dacă şi în acest caz se vorbeşte de o „structură profundă” comună, o asemenea structură este o universalie a lingvisticii, adoptată pentru a rezolva anumite probleme ale unui anumit tip de gramatică[59]. Într-un alt tip de gramatică, se va putea susţine că tocmai structura semantică este mai „profundă” şi că este primară în raport cu desemnarea. Acelaşi lucru se întâmplă dacă într-o teorie se afirmă că adjectivul atributiv (*epitetul*) „provine” din adjectivul predicativ şi că expresia *el cielo azul* implică într-un anumit fel afirmaţia „el cielo es azul”. Într-o altă teorie se va putea susţine, pe bună dreptate, că mai degrabă *el cielo es azul* este acela care „provine” din *el cielo azul* şi că analiza *el cielo – azul* (adică separarea lingvistică a calităţii inerente unei „substanţe”) este condiţia necesară a sintezei (re-atribuirea calităţii către „substanţă”) pe care o reprezintă acest enunţ. Şi se vor putea găsi şi argumente pur sintactice în sprijinul acestei ultime teze (de exemplu, faptul că există efectiv construcţii predicative de

restricţii lui Humboldt, la care polul universalităţii nu este mai puţin accentuat decât cel al caracterului „individual” al fiecărei limbi) este, de fapt, falsă. Dar ea nu se poate respinge separând realitatea desemnată de semnificatul categorial şi adoptând o „structură profundă” nonlingvistică, dat fiind că ipoteza însăşi se referă la gândirea lingvistică (adică la gândirea lingvistic organizată) şi, din acest punct de vedere, dacă aceeaşi realitate se desemnează într-o limbă prin intermediul unui adjectiv şi în altă limbă prin intermediul unui verb, cele două limbi nu spun propriu-zis „acelaşi lucru” (cf. nota 69).

[59] Dacă prin „structură profundă” se înţelege structura semantică propriu-zisă (structura conţinutului lingvistic), iar prin „structură de suprafaţă”, procedeele expresiei, ne putem îndoi de afirmaţia lui Chomsky, *Aspects,* p. 117, cum că „much of the structure of the base is common to all languages”. Din câte ştim noi, limbile nu sunt mai puţin diferite în ceea ce priveşte organizarea conţinutului lor decât în ceea ce priveşte procedeele lor de expresie. Ceva cu totul deosebit se întâmplă dacă prin structura profundă se înţelege o structură nonlingvistică sau „prelingvistică” (structura „vorbirii neorganizate”), adică un conţinut de gândire considerat independent de organizarea sa lingvistică.

tipul „substantiv + adjectiv”, în care verbul *a fi* este absent şi că, de aceea, nu coincid cu construcţiile în care adjectivul funcţionează ca atribut).

4.4.2. În ceea ce priveşte transformările – dacă se lasă de o parte transformările necesare pentru a trece de la structura sintactico-semantică la lanţul vorbit („structură de suprafaţă” [dar cf. cele spuse mai sus]) – este important să distingem transformările „reale” de cele ce aparţin doar tehnicii lingvisticii (sau unei anumite lingvistici). Transformările „reale” sunt procedee de limbă care apar în structura paradigmatică a sistemelor lingvistice. Astfel, de exemplu, sp. *belleza* este, prin conţinutul său, o transformare prin substantivizare a lui *bello* (s) – *bella* (s) în funcţie predicativă. De fapt, produsul final *belleza* („faptul de a fi *bello* [s] – *bella* [s]”) conţine baza lexicală de plecare („*bello* [s] – *bella* [s]”), funcţia predicativă („a fi”) şi rezultatul substantivizării („faptul de a”). Alte lucruri asemănătoare se pot spune despre procedeele de subordonare sau, de asemenea, despre relaţia genetică de conţinut între un „genitiv” semantic al pronumelui personal şi pronumele posesiv[60]. În măsura în care asemenea procedee există în toate limbile, se va putea vorbi de universalii ale limbajului. În schimb, nu există procedee de limbă pentru a transforma un enunţ activ în echivalentul său pasiv şi cu atât mai puţin pentru a trece de la o structură profundă comună (care nu există ca structură lingvistică) la cea activă sau la cea pasivă: în acest caz, este vorba despre o opţiune a vorbirii care se poate efectua într-un sens sau în altul. Cu atât mai puţin există o transformare „reală” în cazul adjectivului predicativ şi al adjectivului atributiv: de data aceasta este vorba doar de o relaţie între funcţii analoage în paradigme sintactice diferite. Dacă şi în aceste cazuri se adoptă „transformări”, este vorba de operaţiuni ale lingvisticii.

4.4.3. Toate acestea nu înseamnă, fireşte, că nu ar fi permis să se vorbească despre „structură profundă” şi „transformare” într-un sens foarte apropiat de acela în care se vorbeşte în mod curent. Nu vom discuta aici caracterul adecvat al acestor noţiuni şi nici utilitatea lor operaţională într-un anumit tip de gramatică. Aceasta este o sarcină ce aparţine teoriei gramaticii, care va putea stabili, eventual, că o gramatică „sintetică” (cf. **II. 2., 2.3.2**) necesită efectiv asemenea noţiuni. Însă metateoria universaliilor nu poate să nu semnaleze faptul că, în aceste cazuri, este vorba de universalii ale lingvisticii, nu de universalii ale limbajului.

5. Trebuie să se observe, în sfârşit, că, studiul universaliilor nu ar avea sens dacă ar fi vorba pur şi simplu de noţiunile şi operaţiunile lingvisticii (cf. nota 44): nu ar exista necesitatea de a căuta universaliile în limbaj; ar fi suficient ca acestea să fie constatate în lingvistică şi am avea tot atâtea liste diferite de universalii câte forme diferite de lingvistică am lua în considerare. Pe de altă parte, asemenea liste nu ar prezenta nici o utilitate în ceea ce priveşte tipurile distincte de universalii, deoarece ar fi vorba întotdeauna de universalii în sens conceptual (cf. **I. 2.1.1**) şi, în

[60] În acest sens, Nebrija, *Gramatica,* III, 8, consideră sp. *mio, tuyo,* ca „derivate” de la *de mi, de ti.* În aceasta, el urmează, de altfel, interpretarea dată de Priscian pentru limba latină.

acest sens, o noţiune precum cea de „plural inclusiv" nu este mai puţin universală decât, de exemplu, aceea de „categorie verbală". Dar, evident, obiectivul cercetării universaliilor nu poate fi acela de a confecţiona un lexicon de terminologie şi un repertoriu de tehnici ale lingvisticii. În schimb, poate fi util să se facă un catalog al tuturor trăsăturilor pe care lingvistica le-a considerat sau le consideră proprietăţi generale ale limbajului sau ale limbilor. Dar, şi în acest caz, am avea, alături de o serie de universalii ale limbajului, universalii i m p u s e limbajului de către o anumită formă a lingvisticii, datorită confuziilor de planuri pe care le-am semnalat. În particular, gramatica universală tinde, prin propria sa natură, să impună universalii limbajului şi să adopte universalii nonlingvistice[61].

B. UNIVERSALII, CONŢINUT DE GÂNDIRE, DESEMNARE

1. Discutând universaliile „lingvisticii" am avut ocazia să semnalăm faptul că universaliile limbajului nu trebuie căutate în realitatea desemnată, ci în funcţiile lingvistice înseşi (cf. **II. 1., 4.3**). Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, este necesar să se distingă strict între universalitatea *desemnatelor* (*designata*) şi universaliile *semnificatelor* (*significata*).

1.1.1. *Designatum*-ul este realitatea extralingvistică (realitate exprimată, imaginată sau gândită) căreia i se aplică, în actul vorbirii, un semn sau o construcţie dintr-o limbă. *Significatum*-ul sau „semnificatul" este conţinutul unui semn sau al unei construcţii dintr-o limbă ca fiind dat în şi prin limba însăşi[62]. Între semnele sau construcţiile unei limbi şi „realitatea" căreia i se aplică, există o relaţie de desemnare; între semnificate, există o relaţie de semnificare. Distincţia între realitatea desemnată şi semnificat este, de altfel, bine cunoscută în ceea ce priveşte semnificatele lexicale. Astfel, se ştie că sp. *negro* şi lat. *niger* pot – într-un act de vorbire determinat – să desemneze exact aceeaşi culoare, însă semnificatul lor nu

---

[61] De fapt, gramatica numită „universală" poate fi astfel numai cu acest preţ. Prin gramatică „universală" înţelegem aici acea gramatică care pretinde a fi universală ca descriere concretă, adoptând, cel puţin la un anumit nivel, aceeaşi descriere pentru toate limbile şi pe care ar fi mai bine să o numim exclusiv g r a m a t i c ă g e n e r a l ă . Dar, natural, orice gramatică este universală în măsura în care este t e o r i e a conceptelor gramaticale şi în măsura în care este m o d e l al gramaticii, valabil pentru orice limbă. Dacă însuşi modelul este de tip „general", el este supus unor restricţii ce afectează acest tip în descrierea concretă, dar nu în plan teoretic, dat fiind că şi asemenea modele se oferă pentru orice limbă posibilă: faptul de a nu fi aplicabile le afectează generalitatea, şi nu „universalitatea". În alţi termeni, gramatica este universală în sensul universalităţii propriu-zise (conceptuală sau esenţială), dar nu poate fi (universală) în sensul de generalitate empirică (cf. **I. 2.2.2**). Astfel, gramatica de la Port-Royal sau cea a lui Meiner sunt perfect valabile, în principiu, ca teorii gramaticale, dar sunt radical false ca gramatici generale; în schimb, gramatica universală a lui J. Harris (*Hermes: or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar,* Londra, 1751) este aproape în întregime valabilă, dat fiind că ea este aproape în întregime o teorie a limbajului şi a funcţiilor gramaticale. În sensul de generalitate empirică, gramatica poate fi „universală" numai în măsura în care există efectiv universalii empirice generale (existente în toate limbile). Dar, în acest sens, gramatica „universală" este aceea care depinde de cercetarea privitoare la universalii, şi nu invers.

[62] Cf. Coseriu, *Bedeutung,* p. 105.

este identic, dat fiind că *niger* semnifica „negru strălucitor”, opunându-se latinescului *ater* „negru opac”. Aceeaşi distincţie trebuie făcută şi pentru construcţiile şi funcţiile gramaticale. Astfel, dacă în situaţiile în care latina foloseşte expresii de tipul *homines dicunt*, o altă limbă întrebuinţează doar expresii de tipul *homo dictitare*, această limbă desemnează, fără îndoială, „pluralitatea” reală, însă nu are „plural” (al substantivului) ca semnificat sau funcţie semantică[63]. Între latină şi limba noastră ipotetică există, în acest caz, o identitate de desemnare, dar nu şi de semnificare (*significacion*).

1.1.2. Aceeaşi desemnare poate corespunde unor funcţii semantice diferite şi, invers, aceeaşi funcţie semantică poate corespunde unor desemnări diferite; aceasta, atât în cadrul aceleiaşi limbi, cât şi în limbi diferite. Adică se pot constata relaţiile următoare:

Astfel, desemnarea „instrumental” din construcţia spaniolă „con *x*”, care se constată în enunţuri precum *Corto el pan con el cuchillo*, se poate exprima în spaniolă prin alte funcţii semantice (de exemplu: *por medio de un cuchillo*, *utilizando un cuchillo* etc.) şi, invers, construcţia „con *x*” poate intra în alte relaţii de desemnare (de exemplu: *con azucar, con un amigo, con inquietud* etc.). Aceeaşi desemnare „instrumentală” se exprimă în latină prin funcţia „ablativ” (*cultrō*), în rusă prin funcţia „instrumental” (*nožom*), în germană şi în franceză – ca în spaniolă – printr-un „coprezenţial”[64] (*mit dem Messer, avec le couteau*), dar ablativul din latină, coprezenţialul din germană şi franceză, chiar şi „instrumentalul” din rusă se pot întrebuinţa şi în alte relaţii de desemnare în fiecare dintre aceste limbi[65]. Din coincidenţa, în desemnare, într-un caz particular, nu se poate deduce, în consecinţă, nimic în ceea ce priveşte identitatea funcţiilor semantice.

1.1.3. Distincţia între „realitatea desemnată” şi „semnificat” (funcţie semantică) coincide, în fond, cu distincţia stabilită, pe linia lui Humboldt, de către H. Steinthal, între „conţinutul de gândire” (*Denkinhalt*) şi „forma interioară a limbajului” (*innere Sprachform*)[66]. De fapt, funcţia de „instrumental” a construcţiei

[63] Rezervăm adjectivul „semantic” pentru relaţiile de semnificare; astfel „funcţia semantică” înseamnă „funcţia ce se află într-o relaţie semantică determinată într-o limbă determinată”.

[64] „Coprezenţial”-ul german nu este, evident, total identic cu coprezenţial-ul din franceză (şi nici cu cel din spaniolă).

[65] Cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 117-118.

[66] Cf., în particular, *Die Klassifikation,* p. 61-62: „Es ist also zwischen dem, was von den Menschen vermittel ihrer Sprache und dem, was von der Sprache selbstausgesagt wird, was in ihr und für sich selbst liegt, wohl zu scheiden”. [„Trebuie să se facă deci o distincţie clară între ceea ce spun oamenii prin intermediul limbilor şi ceea ce se spune prin limba însăşi, ceea ce există în ea în şi prin ea însăşi”.]

spaniole *con x*, în cazul lui *Corto el pan con el cuchillo*, poate fi considerată ca fiind „gândită”; dar nu este exprimată printr-o funcţie semantică corespunzătoare: din punct de vedere lingvistic, este subsumată într-o funcţie mult mai generală. Ar fi, probabil, mai bine să vorbim de „materia gândirii” în măsura în care este vorba de o gândire „prelingvistică”, neformată printr-o funcţie semantică a unei anumite limbi, adică de un fapt de „vorbire neorganizată”, care ar putea fi exprimat prin diferite funcţii semantice ale aceeaşi limbi sau ale unor limbi diferite.

1.2. Lucrurile nu se schimbă dacă realitatea desemnată se consideră ca fiind gândită printr-o gândire „postlingvistică” (adică independentă de funcţiile semantice ale limbilor) şi se prezintă, de exemplu, prin intermediul unei notaţii logice. Din punctul de vedere al limbajului, un „limbaj logic”, în măsura în care se prezintă ca universal valabil şi face abstracţie de funcţiile semantice ale limbilor numite „naturale” (care, de altfel, sunt unicele *limbi* care există), este un sistem designativ care, în raport cu semnificatele lingvistice, se află la acelaşi nivel al realităţii desemnate: este o „imagine” a acestei realităţi. De fapt, o notaţie „simbolică” este astfel în sensul propriu al termenului: *prezintă* realitatea, o „simbolizează”, însă nu o semnifică. Diferenţa între imaginile propriu-zise ale situaţiilor reale, cum ar fi acelea care se desemnează, de exemplu, prin *Pedro pega a PabIo, Pedro es mayor que Pablo*, şi notaţiile simbolice ca Ag – Acc – Obj („Agent – Acţiune – Obiect”), A > B, este dată prin generalitatea acestora din urmă: prin faptul că asemenea notaţii sunt valabile în toate situaţiile de acest tip. Alte lucruri asemănătoare se pot spune cu privire la notaţiile simbolice mai puţin elementare decât exemplele noastre: este vorba întotdeauna de scheme generale ale desemnării, adică de reproduceri generalizate ale realităţii desemnate.

1.3. În consecinţă, în ceea ce urmează vom vorbi pur şi simplu despre „desemnare” şi „realitate desemnată” (*designatum*), fără a face distincţia – necesară, sub alte aspecte – între gândirea prelingvistică, realitatea extralingvistică propriu-zisă şi realitatea considerată ca gândită printr-o gândire logică: din punctul de vedere al limbajului, este vorba în fiecare caz de „materia” funcţiilor semantice.

2.1.1. Ei bine, în cercetările lingvistice ale multor logicieni, precum şi în anumite curente ale lingvisticii actuale, mai ales în gramatica generativă şi în special, în gramatica generativă care îşi asumă ca „structură profundă” o structură numită „semantică” (în realitate: structura *designatum*-ului), se adoptă, în considerarea limbilor, tocmai punctul de vedere al desemnării. În aparenţă, acest lucru se face adesea în cadrul aceleiaşi limbi; astfel, de exemplu, când se stabilesc structuri profunde comune, în fiecare caz, pentru *Caesar Pompeium vicit – Pompeius a Caesare victus est, A ist grosser als B – B ist kleiner als A* („A este mai mare decât B” – „B este mai mic decât A”), *La porte est ouverte – La porte n’est pas fermée*. Dar, dat fiind că în toate aceste cazuri structurile profunde ce se adoptă sunt pur şi simplu cele *designata*, ele pot fi aplicate în acelaşi timp unor limbi diferite sau, în principiu, tuturor limbilor; iar generativiştii nu au întârziat prea mult să evidenţieze acest lucru. În acest sens, limbile de construcţie ergativă, în care se

spune mai mult sau mai puțin ceea ce s-ar putea explica în germană prin: 1) „*es schläft ihn*"; 2) „*es schlägt ihn*"; 3) „*es schlägt ihn von Seiten von Paul*" în situațiile în care franceza spune: 1) *il dort*; 2) *on le bat* sau *il est battu*; 3) *Paul le bat* sau *il est battu par Paul*, au, în consecință, aceeaşi „structură" ca şi limbile de construcție „subiectivă", dat fiind că faptele extralingvistice desemnate într-un caz şi în altul sunt aceleaşi. La fel, s-a observat deja că se poate adopta aceeaşi structură profundă" pentru expresii ca *A is taller than B – A surpasses B in tallness*, atât în aceeaşi limbă cât şi în limbi diferite care, eventual, cunosc doar una dintre aceste posibilități[67]. Evident, se poate merge şi mai departe, atribuindu-se aceeaşi structură de bază unor limbi africane care, în cazuri analoage, spun „A este mare, îl întrece pe B", sau inclusiv unei limbi australiene care zice „A este mare, B este mic"[68], deoarece în toate aceste cazuri este vorba despre un *designatum* de tipul A > B. De aici se ajunge ca aceste structuri de bază să fie prezentate ca fiind „universalii ale limbajului" de către lingviştii care le adoptă[69].

2.1.2. Însuşi faptul că, pentru a stabili structurile „profunde", se utilizează tehnica parafrazelor este revelator în ceea ce priveşte punctul de vedere care se adoptă în această operațiune. Într-adevăr, parafrazele corespund unor echivalențe în desemnare: unor „sinonime cognitive", nu unor sinonime lingvistice[70]. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere într-o altă limbă este şi ea o „parafrază"; iar o parafrază în aceeaşi limbă nu este altceva decât o traducere „internă". Aceasta

---

[67] Cf. ceea ce afirmă Bach, *Nouns*, p. 121-122.

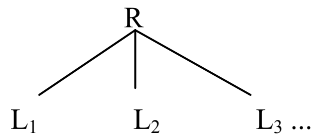
[68] Luăm aceste exemple din Greenberg, *Universals*, p. 69.

[69] Householder, *Language*, p. 42, observă cu privire la structurile profunde adoptate de către generativişti în ultima vreme: „And how does it mean any more tham to say «Anything that can be expressed in one language can be expressed in any other?»" Noi am zice mai bine: tot ceea ce se desemnează prin intermediul unei limbi se poate desemna şi prin intermediul alteia. De fapt, dacă într-o limbă se spune *puer aegrotus est* şi în alta se zice doar ceva de felul „*puer aegrotat*", aceasta desemnează aceeaşi realitate ca şi prima, însă, la rigoare, nu exprimă acelaşi lucru. În principiu, limbile v o r b e s c despre aceleaşi lucruri, dar n u s p u n „acelaşi lucru". Cât priveşte posibilitatea de a s p u n e efectiv „acelaşi lucru", o asemenea posibilitate există şi este chiar foarte amplă, însă nu este absolută. Dacă o limbă face o distincție pe care o altă limbă nu o face, aceasta din urmă p o a t e face aceeaşi distincție adăugând determinări suplimentare. Astfel, pentru lat. *ater* se poate spune în spaniolă *negro opaco*. Dar contrarul nu este sigur. În acea formă a latinei în care se face distincție între *ater* şi *niger* nu se poate spune pur şi simplu „negro". În acelaşi mod, dacă pentru realitatea desemnată prin sp. *duerme,* fr. *il dort,* o limbă zice doar „es schlaft ihn", „se le duerme", această limbă nu poate zice „duerme", „il dort". În cazuri asemănătoare se poate, desigur, e x p l i c a într-o limbă ceea ce se spune în alta. În latină se poate explica că sp. *negro* corespunde lui *ater – niger* fără distincție de luminozitate; în germană se poate explica prin *es schlaft ihn,* „se le duerme", ceea ce o limbă de construcție ergativă spune pentru germanul *er schlaft,* „duerme". Însă acesta este metalimbaj; nu mai este vorba pur şi simplu de fapt „de limbă", ci de procedee ale lingvisticii.

[70] Trebuie să se observe, de asemenea, că de cele mai multe ori se vorbeşte despre echivalențe de enunțuri. Însă, dat fiind că este vorba de situații desemnate, aceste echivalențe sunt în realitate echivalențe de „texte" sau, cel puțin, de enunțuri întrebuințate ca texte complete. Şi nu este un lucru rar acela ca unui singur enunț dintr-o limbă să-i corespundă diferite enunțuri în alta; cf. raportul dintre germ. *er holt Wasser,* it. *va a prendere dell'acqua* şi expresiile din limbile care, chiar în acest caz, spun „*va, toma, trae agua",* precum şi exemplul *A este mai mare decât B – „A este mare, îl întrece pe B".*

înseamnă tocmai faptul că relaţiile de desemnare şi nu funcţiile semantice ale limbilor sunt acelea care sunt luate în considerare. Iar faptul că, pentru a reprezenta structurile profunde, s-a apelat adesea la o notaţie simbolică nu este mai puţin simptomatic în această privinţă.

2.2.1 Atât în lingvistica funcţională, cât şi în cazul curentelor menţionate din lingvistica actuală este vorba, în fond, de relaţia realitate – limbi:

Dar, în vreme ce în lingvistica funcţională cercetătorii s-au străduit să arate mai ales că limbile sunt diferite în raport cu realitatea identică pe care o desemnează (adică nu analizează în acelaşi mod realitatea desemnată), într-o parte a lingvisticii actuale s-au făcut mari eforturi şi s-a dezvoltat o întreagă tehnică pentru a arăta că, în ciuda diferenţelor dintre limbi, realitatea desemnată este, cu toate acestea, aceeaşi. Cu alte cuvinte, se afirmă pur şi simplu următoarele: sistemele L_1, L_2, L_3 etc. nu sunt în fond diferite, deoarece toate se pot referi la planul lui R. Prin aceasta s-ar fi descoperit o bază universală a limbajului şi s-ar fi depăşit lingvistica funcţională care, în schimb, nu ar fi ştiut să o descopere.

2.2.2. Devine acum evident că aceste eforturi nu îşi ating scopul, sunt zadarnice, iar rezultatul lor este tautologic. Nu îşi ating obiectivul deoarece – întreprinse pentru a arăta că analogiile limbilor sunt mai numeroase decât se crede de obicei – ajung să arate că limbile coincid în desemnare. Însă acest lucru nu este acelaşi cu a evidenţia analogii între limbi. Analogiile pot fi constatate doar în planul [limbilor] L_1, L_2, L_3 etc., nu în planul lui R, care este baza comună de referinţă în raport cu care se stabilesc atât analogiile, cât şi diferenţele între limbi. Planul lui R, oricare ar fi modul de a-l concepe (gândire prelingvistică, realitate obiectivă, gândire „universală”), este prin definiţie exterior limbilor, dat fiind că nu este nici măcar (şi de fapt nu este) L_1, nici L_2, nici L_3 etc. Ba mai mult: acest plan este pur şi simplu exterior limbajului. De fapt, el s-ar putea manifesta prin intermediul unui alt sistem expresiv (muzică, pictură, gesturi) şi, în acest sens, acel deget îndreptat către uşă şi *Salga! Sortez! Fuori! Hinaus!* ar avea aceeaşi structură profundă. Aceste eforturi sunt zadarnice, deoarece, cu o extraordinară risipă de energie şi talent, ajung, după multe ocolişuri, să demonstreze că în limbi se vorbeşte despre aceeaşi realitate, ceea ce este admis de la bun început. În sfârşit, rezultatul lor este tautologic, deoarece – dat fiind că structura de bază care se adoptă este extralingvistică – înseamnă pur şi simplu că limbile nu sunt diferite în virtutea realităţii pe care o desemnează (sau a „materiei” pe care o organizează), ci doar ca limbi.

2.3.1. Toate cele arătate mai sus nu vor să însemne că realitatea desemnată nu ar avea nici o importanţă şi nici că această realitate ar putea fi ignorată.

Dimpotrivă, realitatea desemnată nu aparţine limbajului, însă tocmai din acest motiv, constituie punctul de referinţă necesar în orice considerare semantică a limbajului, atât în practică, cât şi în ştiinţă. În analiza semantică a unei limbi trebuie să ne referim la realitatea desemnată pentru a putea stabili în ce mod o analizează limba respectivă, adică pentru a decide care sunt acele trăsături ale realităţii ce au fost adoptate ca trăsături distinctive ale semnificaţilor săi (ai limbii respective). A descrie o limbă „din propriul ei punct de vedere" nu înseamnă a ignora relaţiile ce se stabilesc între acea limbă şi realitate, ci înseamnă doar a o descrie din punctul de vedere al analizei pe care a făcut-o *ea* realităţii, nu ca sistem designaţional [de desemnare], adică din punctul de vedere al unei analize nonlingvistice a aceleiaşi realităţi. Din acelaşi motiv, considerarea realităţii (sau a „conţinutului de gândire") este indispensabilă în traducere, în învăţarea limbilor străine şi în comparaţia semantică între limbi. În traducere nu se trece în mod direct de la o limbă L_1 la o altă limbă L_2 (ceea ce, de altfel, nici măcar nu ar fi posibil, dat fiind că semnificaţiile, în măsura în care aparţin unei limbi determinate, nu sunt „traductibile", ci [se trece] doar prin intermediul planului R: de fapt, în traducere este vorba de a desemna, prin intermediul funcţiilor semantice ale limbii L_2, aceleaşi „realităţi" care, într-un anumit text determinat, sunt desemnate prin funcţii semantice ale limbii L_1. În procesul de învăţare a unei limbi L_2, pornindu-se de la o limbă L_1, este vorba de a descoperi analogiile şi diferenţele pe care le prezintă L_2, în raport cu L_1 în ceea ce priveşte propria ei analiză a realităţii. Iar sarcina comparaţiei semantice a limbilor este tocmai aceea de a arăta în ce mod este analizată aceeaşi realitate în diferite limbi.

2.3.2. Nu sunt lipsite de importanţă nici echivalentele în desemnare [ce se manifestă] în cadrul aceleiaşi limbi (de tipul: *A este mai mare decât B ~ B este mai mic decât A; A îl vede pe B ~ B este văzut de către A*). De fapt, cunoaşterii unei limbi îi aparţine şi cunoaşterea mijloacelor semantic diferite pe care aceasta ni le oferă pentru a desemna aceleaşi „realităţi", fapt de care se ţine cont în gramatica tradiţională. Astfel, în orice gramatică şcolară a limbii latine, întâlnim, de exemplu, diferitele posibilităţi de care dispune limba latină pentru a exprima „finalitatea" şi echivalente ca: (*legati venerunt*) *ut pacem peterent* [completivă conjunctivală] ~ *qui pacem peterent* [relativă circumstanţială cu conjunctiv] ~ *ad pacem petendam* [construcţie gerundivală] ~ [*ad pacem petendum* – construcţie gerunzială] ~ *pacem petentes* [construcţie participială – prezent activ] ~ *pacem petituri* [construcţie participială – viitor activ] ~ *pacem petitum* [supin] etc.

Gramatica funcţională, datorită punctului ei de vedere analitic, a ajuns, până la urmă să nu se mai intereseze de examinarea acestui aspect al limbilor, deoarece, la rigoare, o asemenea examinare constituie obiectivul unui alt tip de gramatică, şi anume gramatica „sintetică" (sau onomasiologică), care porneşte de la desemnare, de la „conţinutul de gândire" exprimat şi ajunge să se termine în expresia dintr-o limbă determinată. Este adevărat că, pornindu-se de la desemnare se ajunge să se producă [să se genereze], după cum se spune, „toate enunţurile corecte într-o

limbă”, trecându-se *prin* funcţiile semantice ale acesteia; numai că se ajunge la aceasta fără a se lua în considerare funcţiile înseşi, ba chiar fără a le putea lua în considerare[71] şi, în consecinţă, fără a putea spune de ce aceleaşi realităţi pot fi desemnate prin expresii diferite, iar realităţi diferite prin expresii identice, ceea ce ştie perfect de bine orice vorbitor, chiar dacă în mod intuitiv. De aici se vede că gramatica care porneşte de la desemnare pentru a produce „toate enunţurile corecte dintr-o limbă” (în măsura în care ea se prezintă ca descriere integrală şi exclusivă a limbii respective) nu este nici adecvată şi nici nu corespunde intuiţiei vorbitorilor, deoarece aceştia nu vorbesc despre realitate ca atare, ci despre o realitate organizată deja prin limba lor; iar din perspectiva lor este vorba de a alcătui enunţuri în concordanţă cu distincţiile şi funcţiile din acea limbă. De aici nu rezultă însă că gramatica „sintetică” ar fi superfluă. În realitate, ea este necesară; numai că ea nu are sens decât alături de – şi în raport cu – gramatica „analitică” (sau semantică) care stabileşte paradigmele funcţionale din limba considerată[72].

2.4. În felul acesta, eroarea nu constă în referirea la realitatea desemnată. Eroarea constă în a adopta punctul de vedere al realităţii desemnate ca pe un punct de vedere exclusiv: în a considera această realitate ca fiind un nivel al limbilor şi în a-i atribui „universalii ale limbajului”.

3. Aceasta implică faptul că înseşi universaliile desemnării trebuie stabilite în cadrul limbajului şi din punctul de vedere al funcţiilor lingvistice; nu invers. O universalie a desemnării este o relaţie „generală” (existentă în toate limbile) între o funcţie lingvistică şi o „realitate” desemnată.

3.1. Într-o primă formă, foarte generică („toate limbile posedă ceva pentru a desemna realitatea X”), o asemenea relaţie nu implică o delimitare identică, în desemnare şi în semnificaţie: aceeaşi funcţie semantică ar putea corespunde şi altor realităţi, iar aceeaşi realitate ar putea corespunde unor funcţii diferite. Astfel, în cazul unei „universalii” de tipul „toate limbile posedă o funcţie lexicală pentru a desemna mâna”, desemnarea mâinii s-ar putea afla în situaţia de a fi subordonată unei funcţii mai generale (de exemplu, „mână plus braţ”, „mână plus picior” etc) sau, dimpotrivă, [această funcţie lexicală] ar putea fi repartizată între funcţii diferite (de exemplu, „mâna dreaptă”/„mâna stângă”). În acest sens, căutarea unor universalii ale desemnării nu pare a promite prea mult, dat fiind că, în acest caz – cel puţin fiind vorba de realitatea cunoscută de către toate fiinţele omeneşti –, este probabil ca unica universalie posibilă să fie tocmai acea universalie generică pe

[71] De fapt, limitele funcţiilor nu apar ca atare în fiecare enunţ luat separat, ci numai în paradigmatica limbii. Astfel, [de exemplu], limitele funcţiei sp. „con X” nu sunt nicidecum evidente în enunţul *corto el pan con el cuchillo* [tai pâinea cu cuţitul].

[72] Georg von der Gabelentz, cel care stabileşte distincţia între gramatica sintetică şi gramatica analitică (*Die Sprachwissenschaft,* p. 84 şi urm.), observă just că gramatica oricărei limbi trebuie făcută de două ori: „die Sprachen wollen synoptisch, einmal in Rücksicht auf ihre Erscheinungen, und dann in Rücksicht auf ihre Leistungen beurtheil werden” (*ibidem*, p. 479) [„limbile trebuie considerate într-o manieră sinoptică: pe de o parte, cu privire la elementele lor şi, pe de altă parte, cu privire la posibilităţile lor de funcţionare”].

care am formulat-o [mai sus][73]. S-a afirmat, de exemplu, că „posesia” se exprimă în toate limbile. Dar, în primul rând, este vorba de o categorie destul de prost definită. Dacă se consideră un tip particular de posesie („faptul de a fi proprietar al unui bun material sau spiritual”), se observă că, exceptând limbajele „tehnice”, acest tip nu se exprimă ca atare în limbile romanice, slave şi germanice, unde este înglobat într-o funcţie mult mai generală (mai mult sau mai puţin: „conexiune reală sau conceptuală considerată ca dependentă sau interdependentă”). Astfel, în spaniolă, franceză şi germană, „posesivele” (verbul „a avea”, pronumele posesive) apar, în principiu, pentru toate tipurile acestei conexiuni, iar diferenţele de întrebuinţare se referă doar la distincţia între *„dependenţă” (x >y: „y depinde de x”)* şi *„interdependenţă” (x <> y: „y depinde de x şi x depinde de y”)* iar, în cadrul *„dependenţei”*, distincţia între „relaţia vazută din perspectiva lui x” / „relaţia văzută din perspectiva lui y”[74]. Pe de altă parte, este posibil să existe unele limbi care să delimiteze tocmai „faptul de a fi proprietarul lui x” sau, mai mult, să distingă tipuri diferite ale acestui „fapt de a fi proprietarul lui x”.

3.2.1. Într-un sens mai strict, o universalie a desemnării ar fi o corespondenţă constantă între realitatea desemnată şi funcţia semantică; adică o implicaţie reciprocă generală între realitatea desemnată şi o funcţie semantică determinată. Remarcăm, în acest sens, trei posibilităţi: 1) când funcţiile coincid constant în desemnare, chiar dacă sunt de natură semantică diferită (acesta ar fi, de exemplu, cazul când am avea o funcţie exclusivă pentru a desemna „starea de boală”, exprimată însă, în funcţie de limbi, printr-un adjectiv, printr-un substantiv sau printr-un verb); 2) când între funcţii există şi identitate de natură semantică; 3) când funcţiile prezintă analogie şi în ceea ce priveşte expresia lor materială. Probabilitatea acestor trei cazuri descreşte rapid de la 1) la 3).

3.2.2. Mai există însă, în această privinţă, încă o posibilitate, care nouă ni se pare mult mai importantă, şi anume aceea că există coincidenţă în desemnare, prin diferite funcţii luate la un loc, pentru „paradigme”, în pofida diferenţelor între

---

[73] S-ar putea stabili, la urma urmei, [nişte] universalii negative; numai că numărul acestora este, prin definiţie, infinit.

[74] Expresii ca, de exemplu, *Pedro tiene ojos* [„Petru are ochi”], *Esta mano tiene dedos* [„Mâna aceasta are degete”], *Pablo tiene padre* [„Pavel are tată”] etc. par bizare la prima vedere, însă aceasta se întâmplă numai deoarece ele afirmă ceea ce se ştie deja prin acea „cunoaştere generală a realităţii”. Este suficient însă ca această realitate să fie negată, pusă sub semnul îndoielii sau prezentată ca fiind extraordinară, pentru ca asemenea expresii să devină perfect normale (astfel: *Esta mano no tiene dedos* [Mâna aceasta nu are degete] *Si, tiene dedos* [Ba da, are degete]). În plus, există o întreagă serie de contexte în care se pot prezenta aceste expresii; cf. Coseriu, *Bedeutung,* p. 113-114 (în PSE, p. 198-200) [E. Coseriu, *Principios de semántica estructural,* Madrid, 1977]. Dintre verbele care exprimă „posesivitatea de dependenţă”, germ. *gehören,* folosit cu dativul fără prepoziţie, este limitat cel mai adesea la posesie ca relaţie de proprietate (*Das Haus gehört dem Lehrer* – „Casa îi aparţine profesorului”), în vreme ce sp. *pertenecer,* fr. *appartenir* nu se supun unei asemenea limitări (cf. *Las manos pertenecen al cuerpo* „Mâinile îi aparţin corpului”, *Les mains appartiennent au corps*); dar în germană mai întâlnim, de exemplu, *Der Tugend gehört Belohnung* „Virtuţii îi aparţine [i se cuvine] recompensă”.

funcţiile specifice în cadrul fiecărei paradigme. Când se spune, de exemplu, că lat. *ater – niger* corespund sp. *negro*, se înțelege că *ater* şi *niger*, luate împreună, desemnează tocmai realitatea desemnată prin sp. *negro*; altfel această comparaţie nu ar avea nici un sens. Tot aşa, când se compară anumite câmpuri lexicale – de exemplu, it. *fiume – ruscello* // fr. *fleuve – rivière – ruisseau* sau adjectivele ce desemnează temperatura, numele culorilor în diferite limbi etc. –, se admite implicit că aceste câmpuri, considerate în ansamblu, coincid în desemnare, deşi această coincidenţă nu există pentru fiecare dintre lexemele ce le alcătuiesc. Trebuie să arătăm că există „câmpuri” nu numai în lexic, ci şi în gramatică („câmpurile” lexicale nu sunt, la rigoare, decât nişte paradigme ale lexicului); de exemplu, sistemele deicticelor, sistemele persoanelor etc. şi există posibilitatea de a stabili „câmpuri”, în acelaşi sens pentru structuri sintactice complexe. Paradigmele de la nivelurile superioare de structurare gramaticală sunt însă, din păcate, până în prezent, destul de prost cunoscute, dată fiind starea deplorabilă în care se află studiile de sintaxă funcţională propriu-zisă. Credem însă că tocmai în această direcţie (mult mai mult decât în ceea ce priveşte funcţiile particulare) se deschid importante posibilităţi pentru cercetarea acestor *universalii ale desemnării*.

CONCLUZII

„Toate limbile sunt diferite una de alta” – „Toate limbile sunt construite conform aceloraşi principii şi sunt, în acest sens, identice”; sunt afirmaţii contrarii, dar noncontradictorii. Limbile nu sunt, de fapt, diferite în acelaşi sens în care ele sunt analoage, iar diferenţele nu se referă la acelaşi nivel ca şi analogiile de principiu. Limbile sunt diferite în organizarea lor semantică şi materială, însă toate sunt construite pentru aceeaşi funcţie generală fiind realizări istorice a ceea ce încă Humboldt şi Steinthal numeau „ideea de limbă”. În plus, în limbi există analogii ce merg dincolo de universalitatea esenţială, adică *analogii ce nu sunt impuse de însăşi ideea de „limbă” pentru orice limbă posibilă.* De aceea, cercetarea universaliilor lingvistice este importantă şi se anunţă a fi fructuoasă tocmai, *întâi de toate, în sensul în care limbile sunt, în principiu, diferite.* Aceste analogii ne-ar putea arăta care sunt normele urmate în mod necesar sau adoptate în mod liber de către toţi vorbitorii în activitatea lor de a crea limbile în mod istoric. Dar universaliile lingvistice trebuie examinate în limbajul însuşi şi nu în afara lui. Nu e cazul să le căutăm în lingvistică, dat fiind că aceasta poate fi, în mod artificial, universalistă; şi nu trebuie să le căutăm nici în realitatea desemnată, dat fiind că această identitate a realităţii este admisă de la bun început. Cu atât mai puţin trebuie să le căutăm într-o gândire concepută aprioric ca fiind „universală”. Dimpotrivă: doctrina gândirii este aceea ce se poate aştepta să beneficieze de date importante rezultând din investigaţiile ce au ca obiect universaliile limbajului, dat fiind că limbajul este λόγος nediferenţiat şi, ca atare λόγος primar, anterior oricărui

alt tip de λόγος. Vom adăuga că universaliile trebuie cercetate în înseşi manifestările limbajului şi nu în determinările exterioare ale acestuia. În schimb, justificarea universaliilor va putea fi, evident, extralingvistică: limbajul în ansamblu este un universal uman, a cărui justificare nu este lingvistică.

OPERE CITATE

Aristotel, *Met.* = Aristotel, *Metafizica.*

Aristotel, *De int.* = Aristotel, *De interpretatione*.

E. Bach, *Nouns* = Bach, *Nouns and Noun Phrases*, în ULT, p. 90-122.

Bloch şi Trager, *Outline* = B. Bloch şi G. L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942.

Chomsky, *Aspects* = A. N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965.

Coseriu, *Determinación* = E. Coseriu, *Determinación y entorno*, în RJb, VII, 1955-1956, p. 29-54 (republicată în TLLG, p. 283-323).

Coseriu, *Logicismo* = E. Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramatica*, Montevideo, 1957 (republicată în TLLG, p. 235-260).

Coseriu, *Sincronia* = E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1952 (ed. a 2-a, Madrid, 1973).

Coseriu, *Bedeutung* = E. Coseriu, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*. Volum publicat de P. Hartmann şi H. Vernay, München, 1970, p. 104-121 (tradus în spaniolă, în PSE, p. 185-209).

Coseriu, *Über Leistung* = E. Coseriu, *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Düsseldorf, 1970, p. 9-30.

Ferguson, *Assumptions* = Ch. A. Ferguson, *Assumptions about Nasals: A Sample Study in Phonological Universals*, în UL, p. 40-47.

Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft* = G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1901.

Greenberg, *Universals* = J. H. Greenberg, *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, în UL, p. 58-90.

Language Universals, Haga, 1966.

Herder, *Abhandlung* = J. G. Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache,* Berlin, 1772.

Hockett, *Universals* = Ch. F. Hockett, *The Problem of Universals in Language,* în UL, p. 1-22.

Householder, *Language* = Householder, *What Must a Language Be Like?,* în idem, *Linguistic Speculations*, Cambridge, 1971, p. 24-42.

Humboldt, *Verschiedenheit* = W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, [1836], în W. v H., *Werke in fünf Bänden*, vol. III. *Schriften zur Sprachphilosophie*, Stuttgart, 1963.

Husserl, *Erfahrung* = E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, Hamburg, 1948.

Jakobson, *Implications* = R. Jakobson, *Implications of Language Universals for Linguistics,* în UL, p. 208-219.

Katz şi Postal, *Theory* = J. J. Katz şi P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions,* Cambridge, Mass., 1964.

Kuryłowicz, *Universaux* = J. Kuryłowicz, *Universaux linguistiques*, comunicare prezentată la acelaşi congres [cf. Proceedings, p. 39-46].

Meiner, *Versuch* = J. W. Meiner, *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*, Leipzig, 1781.

Moravcsik, *Theory* = J. M. E. Moravcsik, *Linguistic Theory and the Philosophy of Language,* în FL, 3, 1967, p. 209-233.

Nebrija, *Gramatica* = A. de Nebrija, *Gramatica de la lengua castellana*, Salamanca, 1492.

Osgood, *Language* = Ch. E. Osgood, *Language Universals and Psycholinguistics*, în UL, p. 236-254.

Paul, *Prinzipien* = H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*[5], Halle, 1920.

Sánchez Ruipérez, *Estructura* = M. Sánchez Ruipérez, *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo,* Salamanca, 1954.

Saporta, *Phoneme* = S. Saporta, *Phoneme Distribution and Language Universals,* în UL, p. 48-57.

Saussure, *Cours* = F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne – Paris, 1916.

Steinthal, *Die Klassifikation* = H. Steinthal, *Die Klassifikation der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850.

UL = *Universals of Language*, editat de J. H. Greenberg, Cambridge, Mass., 1963.

ULT = *Universals in Linguistic Theory*, editat de E. Bach şi R. T. Harms, New York, 1968.

Vives, *De censura* = J. L. Vives, *De censura veri in enuntiatione*, în J. L. V., *Opera Omnia*, ed. Mayáns, vol. III, Valentiae Edetanorum, 1782.

(*Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* [1972], Bologna, 1974, p. 47-73; trad. italiană în *La linguistica: aspetti e problemi*, editat de L. Heilmann şi E. Rigotti, Bologna, 1975, p. 377-412; trad. germană în *Sprachtheorie*, editat de B. Schlieben-Lange, Hamburg, 1975, p. 127-161; trad. engleză în *Linguistics at the Crossroads*, editat de A. Makkai, V. Becker Makkai şi L. Heilmann, Padova şi Lake Bluff, Ill, 1977, p. 317-346; trad. japoneză în CJ, IV, 1983, p. 169-195.)

(Traducere de Eugenia Bojoga şi Alexandru Steer)